Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. १३१८

Title नव्य मत विचारः

Author श्रीहरिराम तर्कवागीशः

Extent २६ Age x

Subject न्याय वैशेषिकं

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नव्यमतविचारः

१३१८

पत्राणि - २६

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पक्षता दीपिका नव मत

६१५

॥श्रीगणेशाय नमः॥ अनुमितिं प्रति पर्वतीयधूमव्यापको वह्निरित्याकारकपरामर्श एव हेतुः ननु वह्नि-
व्याप्यधूमवान् पर्वत इत्याकारकः तद्धेतुत्वे कारणतावच्छेदककोटौ व्यापकसामानाधिकरण्यरूप
व्याप्तिघटकीभूतसामानाधिकरण्यादिपदार्थनिवेशो [illegible] न गौरवादिति तु व्यापकताज्ञान
कारणतावादिनः अथ तन्मते पर्वतीयधूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावव्यवच्छि-
न्नाभावघटितपर्वतीयधूमत्वावच्छिन्नव्यापकतानवच्छेदोगृहीता अपि तु धूमसमानाधिकरणाभावप्र-
तियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावघटितधूमसामान्यव्यापकतैव तत्रोपदर्शितपरामर्शासंभवे-
न अनुमित्यपलाप इति चेन्न न हि व्यापकताज्ञानहेतुत्ववादिना पक्षीयहेतुसमानाधिकरणाभाव
प्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावावगाहिज्ञानस्य हेतुता स्वीक्रियते येनोक्तानुपपत्तिस्या-
त् अपि तु तदंशे उपलक्षणविधया पक्षीयत्वावगाहिनो हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वत्वावच्छिन्नाभावावगाहिज्ञानस्यैवेति न दोषः अथ तन्मते पर्वतो वह्निसमानाधिकरणा-
भाववान् इत्याकारकोपनीतं ज्ञानाद्वोधादिकं प्रति पर्वतादिपक्षकवन्ह्यनुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधक-
(व) कल्पनाधिक्यात् गौरवं व्याप्तिविशिष्टहेतुप्रकारकपक्षविशेष्यकपरामर्शहेतुतामते तु तादृशोपनी-
तभानादौ साध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुमत्तावगाहिनस्तादृशपरामर्शस्य बाधमुद्रया प्रति-

CC-0. Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तएव २

बंधकतायाः कृप्तत्वान्नोद्देश्यानुमितिसामग्री दशायां तदनुत्पादोपपत्तेः [illegible] सामग्रीप्रतिबंधकतायास्तत्राक
ल्पनादिति चेन्न। अस्मन्मतादृशलाघवं तथापि व्याप्तिविशिष्टहेतुप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुतामते आलोकव्यापकवह्नि
समानाधिकरणधूमवान् पर्वत इत्यादिज्ञानादनुमित्यापत्तिवारणाय तादृशज्ञानसत्वे भिन्नविषयकप्र
त्यक्षाद्युपपत्तये च परामर्शहेतुतायां सामग्री प्रतिबंधकतायां च विशिष्य हेतुतावच्छेदकनिवेशस्याव
श्यकतया हेतुतावच्छेदकभेदेन तादृशकुल्यप्रयुक्तं गौरवं अस्माकं सर्वत्र हेतुविषयताया किंचिद्धर्मावच्छिन्न
विषयतात्वेनैव निवेशात् भेदहेतुतावच्छेदकभेदेन कार्यकारणभावाकुल्यमिति। अत्रोच्यते। व्यापकसामाना
धिकरण्यरूपव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्तापरामर्शस्य च कारणतास्माभिरुपगम्यते तद्दोषापदर्शितगौरवा
नामवसरः। वयं तु साध्याभाववदवृत्तित्वविशिष्टहेतुमत्तापरामर्शत्वेनैव हेतुतामुरीकरिष्यामः। न च
तत्र किमपि गौरवं संभवति। प्रकृतव्यापकत्वापेक्षया साध्याभाववदवृत्तित्वस्य लघुशरीरतया लाघवमे
वेति। वस्तुतस्तु। अभावप्रत्ययो यादृशविशिष्टधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वमवगाहते तादृशवि
शिष्टधर्म एव प्रतियोगिनिष्ठविशेषणतायामवच्छेदकतया भासते। उद्घटत्वादेः प्रतियोगितावच्छेद
कत्वावगाहिनो नीलघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगि[illegible]विशेषणताकाभावप्रत्ययस्याप्रामाणिकत्वात् तथा
च धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नविशेषणताज्ञानमेवासिद्धमिति
पर्वतीयत्वघटितत्वादृशधर्मनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकत्वावगाहिपरामर्शस्यैव हेतुत्वं स्वीयतात्तथा

क्रि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चोपदर्शितस्थलेऽनुमित्युपलापो दुर्वार एवेति व्याप्तिविशिष्टहेतुमत्तापरामर्श एव हेतुरिति साधीयः। अ
यत्तथापि अभावो न साध्यीयत्वसाकारकाभावप्रकारकत्वावच्छिन्नधर्मिकप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्न
प्रतियोगिताकसाध्याभाववत्तानिर्णयदशायां साध्याभाववद्वृत्तिमान्पक्ष इत्येतादृशपरामर्शासंभ
वात् अनुमित्यनुपपत्तिर्दुर्वारैवेति चेत् न एतन्मते एव तत्रानुमितिः। एवं विशिष्टसत्तायाः सत्तानतिरेक
तया द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वविरहात् तद्धेतुकद्रव्यत्वादिनिरूपितव्याप्तिज्ञानस्य प्रमात्वविरहेपि न क्षतिः।
तत्र भ्रमात्मकपरामर्शाद्वानुमित्यभ्युपगमात्। एवं वह्निमान् सत्ताद्वित्यादावपि भ्रमात्मकपरामर्शाद्वा
नुमितिरूपपत्तेश्च तत्र साध्याभाववद्वृत्तिसामान्याद् हेतुतावच्छेदकीभूतसमवायादिसंबंधेन वृत्तेरप्र
सिद्ध्या व्याप्तेरप्रसिद्धावपि न क्षतिः। अथ वह्निगगनाद्यैः साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिसत्वेपि विशिष्टबुद्धेर्वि
नं पक्षधर्मताज्ञानविरहाद्वा नानुमितिः। यदि च गगनमवृत्तीत्याकारकविशेषदर्शनकाले पक्षविशेष्य
कतादृशगगनादिप्रकारकस्य साध्याभाववद्वृत्तिगगनवान् पक्ष इत्याकारकपरामर्शस्याप्रसक्तो बाधका
भावः। अवृत्तित्वग्रहस्य वृत्तित्वप्रकारकग्रहं प्रत्येव ग्राह्याभाववगाहितया विरोधित्वात्। तादृशपरामर्शप्रतिब
न्धिरोधित्वे प्रमाणाभावादिति विभाव्यते तदा तत्रानुमित्यभावस्य प्रामाणिकत्वे साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्ट
वृत्तिमत्वव्याप्तिरित्येवानुसरणीया। तादृशव्याप्तिग्रहे वा वृत्तित्वग्रहस्य विरोधित्वेन कस्यापि विप्रतिपत्तेः।
वस्तुतस्तु। तद्वृत्तताग्रहं प्रति तद्धर्मिकअवृत्तित्वज्ञानस्य विरोधित्वं अनेकग्रंथकारसंमतं सयुक्तिकं च। तत्क
ल्पने पर्वतो वह्निमानित्याकारकानुमित्यादौ वह्निरवृत्तीत्याकारकविशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयादि

नि ८

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न.वा.

२

2

घटितायाद्वा विशिष्टाया अयं त्रिवह्निमानित्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षादिसामग्र्याः प्रतिबंध
कत्वाकल्पनेन लाघवात्। तथा च गगनमवृत्तीत्याकारके ज्ञानकाले गगनादिप्रकारकज्ञानमपि नोत्पद्यत एवेति
वदंति। अत्रेदं चिंतनीयम्ः। व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिज्ञानस्यैव हेतुत्वमुचितं तथा सति तादृशज्ञा
नप्रतिबध्यः भावो न हेतुसमानाधिकरणाः प्रतियोगितानाभीवीया इत्याकारकोपनीतभानस्याद्बाधादौऽ
नुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनेन लाघवात्। अनुमितिसामग्रीकाले बाधबुद्ध्या तादृशज्ञाने प्रति
क्षिप्त प्रतिबंधकताकस्य व्यापकसामानाधिकरण्यनिर्णयस्यसत्वात् न त एव तादृशोपनीतभानवारणाय
पत्तेः। साध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञानहेतुतामतेपि तत्प्रतिबध्यीभूत अभावो न साध्यीय इत्याद्युप
नीतभानादिकं प्रति अनुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनेन लाघवसंभवात् सामप्रिमितिनवकैध्ये।
यत्तो गुरुशरीरव्याप्तिज्ञानप्रतिबध्यज्ञानानां लघुशरीरव्याप्तिज्ञानप्रतिबध्यज्ञानापेक्षया बहुविधत्वाद्गुरु
शरीरव्याप्तिज्ञानहेतुतामते नेकविधज्ञानेष्वनु[...]मितिसामग्र्याः प्रतिबंधकता[...]लघुशरीरव्या
प्तिज्ञानहेतुतामते तु स्वल्पस्थले तथेति कारणाद् न[...]ज्ञानविषयत्वशरीरयोरवलाघवं प्रत्यादकमिति २
व्याप्तेः ति। अत्र मास्तु शरीरगौ[...]रवप्रयुक्तगौरवं एवमपि व्यापकसामानाधिकरण्यव्याप्तिहेतुतावच्छेद एक.
कघटितत्वया हेतुतावच्छेदकभेदेनपरामर्शहेतुतायाः अनुमितिसामग्रीप्रतिबंधकतायाश्चानेकत्वप्र २

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नियेज्ञाएयतन्मते ५ तामते हेतुविष७

पृक्तो गौरवं तु वीरत्वे साध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्तेस्स्वहेतुतावच्छेदकाघटितत्वया हेतुतावच्छेदकविषयताप्रति
वेश्यवह्निव्याप्यधूमवान्वह्निव्याप्यालोकवानित्याकारकबहुविधपरामर्शाणां साध्याभाववदवृत्तित्वावच्छिन्न
प्रकारकतानिरूपितविषयताशालिनिर्णयत्वेनैकहेतुताया एव कल्पनात् तादृशव्याप्तिज्ञाने हेतुतामते हेतुताव
च्छेदकभेदेन परामर्शहेतुताया भेदात् तान्नव्यापकसामानाधिकरण्यरू[illegible]पव्याप्तिज्ञाने हेतुत्वपक्षे तु यो विशि
व्याप्यधूमत्वावच्छिन्नत्वेन[illegible] हेतुतावच्छेदकभेदेन परामर्शहेतुता वाऽऽकल्प्यते देवदत्तेन कुतः साधाम्यतोऽवच्छिन्न
विषयतात्वेन हेतुविषयताया अपि वैशिष्ट्यप्रतीतिर्वाच्यां हेतुविषयताया विशिष्यधूमत्वावच्छिन्नविषयतात्वे
न निवेशेऽप्यालोकव्यापकवह्निसमानाधिकरण्याधूमवानित्यादिनिर्णयवारणायाभ्यवाततथाचतन्निवेशस्यावश्य
कत्वादिति चेन्न हेतुतावच्छेदकं विशिष्य निवेश्यधूमालोकादिपरामर्शादिसाधारण्यस्य निर्णयत्वस्य तु एवं तयाप्र
व्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञाने हेतुतामतेऽपि हेतुतावच्छेदकभेदेन परामर्शादिहेतुता वाऽऽकल्प्य आवश्यकं तथाहि
वह्निव्याप्यप्रतियोगिकाभावाप्रकारकत्वे सति वह्निव्याप्यप्रकारकज्ञानत्वेन निर्णयत्वं वह्निव्याप्यालोकवानाप

ऊप६

विषयक

स्य

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नव्यमत

२

3

र्वतः पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानित्यांशिकनिर्णयात्मकानुमानात्मापि वह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नतादात्म्याभावप्रकारकत्वेस
ति तदवच्छिन्नप्रकारकत्वं पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानेवेत्यादिसंशयस्यापि तादृशतादात्म्याभावप्रकारकत्वेन तच्छाल
प्रसंगात् तादृशतादात्म्याभावाप्रकारकत्वेऽपि शुद्धवह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारकत्वविशेषणे वह्निव्याप्यधूमवा
न्पर्वत इत्यादिनिर्णयस्याप्यसंग्रहः तादृशज्ञानीयधूमत्वावच्छिन्नप्रकारतायाः केवलवह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नत्वविर
हात् अतएव तादृशनिर्णये फलानुपधायकत्वेन वह्निव्याप्यवान्पर्वत इति तादृशनिर्णयस्याधारणी शुद्धव्याप्यत्वावच्छिन्न
प्रकारताविशिष्टाक्रियते अतो न तदसंग्रहः वह्निव्याप्यधूमवान्वा पर्वत इत्यादिसंशये च तादृशप्रकार तादृशप्रका
रतायाः कस्याप्यभावान्नातिप्रसंगः यत्र च विशेष्ये तादृशपि प्रकारतायाः परिरीकाः सत्तावह्निव्याप्यवान्नवाप
र्वतः पर्वतो वह्निव्याप्यवानित्याकारकस्तत्र च धर्म्यनुमितिजनकत्वेन केचित्पविप्रतिपद्यन्ते इत्यस्याशंसावह्निव्या
प्यधूमवान्पर्वत इत्याकारकनिर्णयेषु शुद्धव्याप्यत्वानवच्छिन्नप्रकारताया अनुभवविरुद्धत्वात् तत्कोका
रेषु वैषां न तथाविधनिर्णयानां वह्निव्याप्यधूमवान्वा वह्निव्याप्यवांस्तु पर्वत इत्याकारकताप्रसंगात् अवस्तुतस्तु शुद्धव एव ।
द्विव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताया वह्निव्याप्यधूमवान्वा पर्वत इत्याकारकसंशयसाधारण्यापत्तेर्नानुगतानियामक ३

पपवार

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ककल्पनमावश्यकं। एवं चोपदर्शितनिरासायेत्यग्रेपापाद्येतन्निरासप्रसङ्गात्प्रपात्सकासंग्रहेतत्राभावप्रत्युतहेतुतां
तादृशाविषयताप्रयोजककल्पककल्पने गौरवं स्वं विरोधिप्रामाण्यकालीनस्मृतिव्याप्यधूमवत्तावच्छिन्नप्रकारताक
प्रत्यक्षं जायतामित्येतादृशेच्छाधीनवह्निव्याप्यधूमवानिति निरासायसत्यविधिप्रकारताशाद्धेतुहेतलेनस्रभवति
तादृशप्रकारताशालिबोधे वह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारकप्रत्यक्षं जायतामित्येतादृशेच्छाविरहविशिष्टावि
रोधिप्रामाण्यस्याः प्रतिबंधकत्वात्। नैवमुपदर्शितानामपि इच्छानामप्युत्तेजकत्वोपगमात्तनतादृशेच्छाकाला
न्ननिरासायप्रकृतव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताशालित्वानुपपत्तिरिति वाच्यं तथा सति तादृशेच्छायां वैःप्रदव
ह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारकप्रत्यक्षं जायतामित्येतादृशेच्छायाः प्रभावस्य विशेषणाविशेष्यभावे विनिगम
नाविरहेणाप्रतिबंधकतायावाऽनल्पप्रसंगात्तादृशेच्छाकाले धूमवत्तादिमानसकप्रामाण्यग्रहस्येवविरोधिप्राम
ग्राहदशायां वह्निव्याप्यवानित्याकारकज्ञानापत्तेष्वाख्यपर्वतविशेष्यतानिरूपितताभावप्रकारतानिरूपित
प्रतियोगितात्वं हर्गावच्छिन्नप्रकारतामायापर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारता
न्तत्वालिङ्गाभावमेवपर्वतादिधर्मिकवह्निव्याप्यवत्तानिरापर्वप्रकारताभावप्रकारभेदात्प्रकारतावच्छेदकभेदाद्वि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

म॰ ति॰
८

ष्टत्वेनस्तु विशेष्यादिभेदात्प्रतिमाताभावाताएवं च वह्निव्याप्यधूमवान्वा पर्वत इत्यादिसंशयीयपर्वतविशेष्यतानिरू-
पितधूमप्रकारतायास्तादृशप्रमावविशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वाभिन्नतयाव्याप्तिप्रसंगः वह्निव्याप्यालोकवान्न वा
वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिसमूहालंबने च तथाविधधूमप्रकारतायाः प्रमावविशेष्यतानिरूपिता-
लोकादिप्रकारताभिन्नत्वान्न तदसंग्रहः । यत्तु वह्निव्याप्यधूमवान्वा पर्वत इत्यादिसंशये विपक्षविशेष्य-
तानिरूपितसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रकारतायाः प्रमावविशेष्यतानिरूपितप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्न-
प्रकारताभेदस्याव्यापकः । तद्भेदोऽ[illegible]तादृशज्ञानस्य पर्वतविशेष्यतानिरूपितप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्न-
धूमप्रकारताशालित्वात् । न च प्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावप्रकारकपर्वतविशेष्य-
कपर्वतो न धूमीय इत्याकारकबाधादिप्रतिबध्यत्वप्रसंगः । तादृशधूमप्रकारतायाश्च तथाविधबाधादिप्रतिबध्य-
तावच्छेदकत्वादिति तन्न पर्वतविशेष्यतानिरूपितप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नधूमप्रकारताकबुद्धित्वेन तथाविध
बाधादिप्रतिबध्यतावच्छेदकं अपि तु पर्वतविशेष्यतानिरूपितप्रतियोगितासंसर्गकविषयतानिरूपितधूमप्रकारताकधी

राम॰

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्तेरित्वं उपदर्शितसंशये च प्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतायाः पर्वतनिष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वेऽपि तादृशप्रकार
तानिरूपितप्रतियोगितासंसर्गकविषयताया न तन्निरूप्यत्वमव्यवहितसंयोगसंसर्गकविषयतायाश्च अवच्छेदकत्वेन तत्
स्योपदर्शितप्रतिबध्यतावच्छेदकाक्रान्तत्वापत्तिः। तत्र प्रकारतेकांशिरस्थोधर्मे वह्नित्वे तत्र चैवं वह्निव्याप्यधूमवान्वह्नि
व्याप्यधूमाभाववान्वा पर्वत इत्याकारकसंशयीयपर्वतविशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारतायास्तावच्छेदकता
ममतो तावच्छेदकताकाभावविशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारतायामेकस्योक्तिसंभवेऽपि वह्निव्याप्यधूमवान्धूमा
भाववान्वा पर्वत इत्येतादृशसंशयीयपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमत्वावच्छिन्नप्रकारतायाश्चाभाववि
शेष्यतानिरूपितधूमत्वावच्छिन्नप्रकारतायामेदोक्तिर्न संभवति तथा सति वह्निव्याप्यधूमवान्न वा वह्निव्याप्यधूमा
भाववान्वा पर्वत इत्येतादृशसंशयानन्तर्भावेन लक्षणस्याव्याप्तेः। तथा चैतादृशसंशयसाधारण्याय उपदर्शितविरोधित्वस्य दुर्वा
रमेवाऽत्र एतादृशसंशयेऽपि पर्वतविशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारताभावविशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारतयोरेके
दः स्वीक्रियते तेन चोपदर्शितसंशयानन्तर्भावेन लक्षणस्याव्याप्तिः। उपदर्शितसंशये प्रभावविशेष्यताघटितधूमप्रकारतायां च
ते

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अप्रत· ५ 5

ह्निव्याप्यत्वविशिष्टधूमत्वावच्छिन्नप्रकारताकत्वेन निरूप्यनिरूपकभावः तादृशसंशये च केवलधूमत्वावच्छिन्नप्रकारताके
नेति प्रकारताविशेष्यतयोर्वैलक्षण्यादेव तद्धेतुलक्षणमसम्भवतीति चेत् एवं सति वह्निव्याप्यनीलधूमाभाववान्पर्वतः
वह्निव्याप्यधूमवांश्चेति तादृशसमुच्चये च पर्वतीयविधधूमप्रकारतानां भेदो व्यभिचारः तद्विजात्यवह्निव्याप्यनीलधूमवा
न्वा पर्वत इति तादृशसंशयात्तादृशसमुच्चयवैलक्षण्यापत्तेः तद्भेदप्रतिबध्यकरीत्या उपपादयितुमशक्यत्वाद्याव
तादृशसमुच्चयात्तु मिलितमनुद्यप्रसंगादिति ।। यत्र भावाभावोभयकोटिप्रकारतानिरूपिततादृशैकैव विशेष्यता समु
च्चये तत्र प्रकारताभेदेऽपि न विशेष्यताभेदः एवं च व्याप्यप्रतियोगितकाभावप्रकारतानिरूपितव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रका
रतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वं लक्षणे व्याप्यवत्तानिश्चये यत्रापि तित्तदव्याप्यसत्त्वाद्वह्निव्याप्य
धूमवान्वह्निव्याप्यालोकाभाववानित्येकत्र द्वयोः प्रतिरीत्या पक्षावगाहमानतान्नस्थापितादृशधूमालोकाभाव
प्रकारतानिरूपितैकविशेष्यताकत्वाभावाद्धेतुतत्र विशेष्यताभेदसमूहालम्बनात्मकात् वह्निव्याप्यधूमवा राग्म
पर्वतश्चालोकाभाववानित्येतादृशज्ञानाद्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतश्चालोकाभाववानित्येतादृशज्ञानस्य प्राशकत्वे ५

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यपि निरोत्साध्यमालोकाभावादिप्रकारताकतादृशज्ञानस्य वैलक्षण्यमपसंगतः केचित्तु साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नस्व
निरूपकज्ञाननिरूपितत्वोभयसंबंधेन पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपिताभावविशेष्यतानिरूपितप्रतियोगि
प्रकारताविशिष्टाप्रामाण्यापर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकज्ञानत्वमेव प्र
कृते निर्णयत्वं वह्निव्याप्यालोकाभाववान्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्येतादृशज्ञानेऽप्रामाण्यविशेष्यतानिरूपि
तव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानोपदर्शितोभयसंबंधेन कथंचिदपि तादृशाप्रमाविशेष्यतानिरूपितप्रकार
तयाविशिष्टतादृशज्ञानीयतथाविधालोकप्रकारतायाः तत्र साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वविरहात्तद्भ्रमज्ञानीयप्रत
त्वाविधधूमत्वावच्छिन्नप्रकारतायास्तन्निरूपकज्ञाननिरूपितत्वाभावात्तथा वह्निव्याप्यधूमवान्नवा पर्वत इत्ये
तादृशसंशयीयपक्षविशेष्यतानिरूपितव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतोभयसंबंधेन तादृशज्ञानीयाभावविशेष्य
तानिरूपितधूमत्वावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टैवातो न तदंशे ग्रहः संबंधघटकत्वेन पक्षयोजनं तु स्फुटमेवाकाव
छेदकावच्छिन्नत्वं वक्तव्यमवच्छेदकताव्यापकतावच्छेदकताकत्वं सतो वह्निव्याप्यालोकाभाववान्वह्निव्याप्य

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सर्वांश्च पर्वत इत्येतादृशज्ञानीयपक्षविशेष्यतानिरूपितधूमत्वावच्छिन्नप्रकारतायास्तज्ज्ञानीयाभावविशेष्यतानि
रूपितालोकनिष्ठप्रकारतावच्छेदकीभूतव्याप्यत्वावच्छिन्नत्वेपि न क्षतिः । आलोकत्वस्याधरत्वात्तादृशप्रकार
तावच्छेदकतां प्रति तादृशप्रकारतावच्छेदकतायाश्च व्यापकतास्वावच्छेदकताव्यापकतावच्छेदकत्वघटितो
भयसंबंधेन तत्र वैशिष्ट्याभावादित्याशयः । तद्व्यक्तित्वस्य तज्जातिविशेषत्वादिना यत्राभावप्रतियोगित्वं शो
धूमत्वादिकं विशेषणतया प्रागुक्तं तत्र वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो जातिविशेषवदभाववान्धूमत्वाकारकातादृ
शज्ञानादनुमितिप्रतिबन्धापत्तेः । धूमत्वमात्रेऽतिव्याप्त्याभावविशेष्यतानिरूपिततज्ज्ञानीयप्रकारतावच्छेदकतां प्रति
पक्षविशेष्यतानिरूपितव्याप्यप्रकारतावच्छेदकतायाः व्यापकत्वात्तादृशं ज्ञानमप्रतिबन्धकं स्यादिति भावः सामान्यतो
कत्वात् वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिनिश्चयीयव्याप्यप्रकारतायाः तादृशज्ञानीयाभावविशेष्यतानिरू
पितप्रकारताविशिष्टप्रकारताकत्वात्तादृशप्रकारताविशिष्टव्याप्यप्रकारतेत्यादि नोक्तं चेदेतत्तेके ए०
चितविरोधानवच्छिन्नसंयोगादिनिष्ठसांसर्गिकविषयतानिरूपितवह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारकतानिरुक्तविषयस्य ६

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

या

५६क

त्वं संशयीयसंयोगादिष्टनिष्ठप्रकारिताविषयताख्यविरोधावच्छिन्नत्वात्तत्राह इति । कश्चिदपि विरोधस्य संबन्धांशे कोटिनिवि
ष्टतयामानानुपपत्तेर्दोषः । नन्वेवं तत्तावच्छेदकघटितसम्बन्धेन वह्निव्याप्यधूमाभाववद्वृत्तित्वरूपविरोधस्येदं तत्तावच्छे
दकभेदेन परामर्शाकारत्वादिभेदस्यावश्यकतया वह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वरूपविरोधानवच्छिन्नप्रा
त्रसम्बन्धसंसर्गविषयताया निवेशे च वह्निव्याप्यधूमवान्न वा पर्वत इत्येतादृशसंशयोत्तरपरामर्शसंग्रहः तेन वह्निव्या
प्यत्वावच्छिन्नाभाववत्ताकोटितया तदभाववद्वृत्तित्वस्वरूपविरोधस्याभावादिति नाम्ना वह्निव्याप्यप्रतियोगिताका
भावत्वावच्छिन्नाधिकरणतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधेयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावीयनिष्ठावच्छेदकतात्वेन नि
रवच्छिन्नविरोधनिष्ठावच्छेदकतानुगममप्यतदनिरूपकत्वेन संसर्गविषयतायां निवेशेनानुपपत्त्यभावात् । नन्वेवं व
ह्निव्याप्यालोकाभावाधिकरणवृत्तित्वाभावावच्छिन्नसंयोगादिमत्प्रकारकधूमादिनिर्णयासंग्रह इति वाच्यं धूमव
त्त्वोऽस्त्यालोकाद्यभाववद्वृत्तित्वादेः संसर्गकतयाभाने मानाभावादित्याहुः । तदप्यसत् विरोधानवच्छिन्न ।
संयोगादिनिष्ठसंसर्गकविषयताकत्वस्य निवेशेऽपि पत्र संशये अभावकोटेरेव संसर्गघटकतया विरोधस्य मान

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नग्रपत· मनुपपत्तेः स्मादेस्तादृशसंशयवारणाय संभवात नच पर्वते वह्निः संशयेऽभयकोटिसंसर्गांशेऽपि विरोधाभान इति वाच्यं वि
७
रोधावच्छिन्नसंयोगादिनिष्ठसंसर्गतात्मकबुद्धिप्रतिबंधकाविरोधावच्छिन्नसंयोगादिसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमा
7
द्यभावावगाहिबाधादिकालीनसंशये विरोधावच्छिन्नसंयोगादिना धूमप्रकारकसंभवात्तान्नवतदानीं संशयस्यैव नो
त्पत्तेरिति वाच्यं शुद्धसंयोगावरोधावच्छिन्नाविशेषणतया धूमतद्भावकोटिकसंशयोत्पत्तौ बाधकाभावात्तादृ
१६५
शविरोधावच्छिन्नसंयोगादिसंसर्गकप्रत्यक्षस्य शुद्धसंयोगादिपर्याप्तसंसर्गताकविषयताशालित्वेऽपि बाधकाभा
वः तादृशविषयतानियामकबाधाभावादिघटितसामग्र्या अपि तदभावादितरप्राक्कालेऽसत्त्वात् एवं च संशय
स्यापि विरोधाद्यनवच्छिन्नसंयोगादिनिष्ठसंसर्गताकविषयताशालितयोपदर्शितप्रमाणस्यापि संशयपक्षे वक्त
नमशक्यं नच शुद्धसंयोगादिसंसर्गताकविषयताशालिबुद्धिं प्रति विरोधावच्छिन्नसंयोगादिसंसर्गकबुद्धिसाम
ग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनापेक्षया तादृशविषयताशालित्ववारणाभिमतवाच्यं तत्राविधानं तत्सामग्र्याः प्रति एप·
बंधककल्पने महागौरवात् एवं च विरोधस्य संसर्गतया भानेऽपि मूलपरिमाणविवादः। नच संशयप्रमुद्धयोर्वैलक्षण्यापो ७

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पर्यन्तयेतत्रावच्छिन्नविरोधविषयत्वस्वीकारे तत्पर्यन्तत्र विरोधानुपस्थितिकालीनसंशये विरोधस्य प्रकारतया भानं न संभ
वतीति तत्र विशेषणताज्ञानाविरहात् अतः परिशेषाद्विरोधस्य संशयतानिरूपितविषयताया विरोधानुपस्थितिदशायां सं
शयस्याभ्युपगन्तव्यतया विरोधस्य प्रकारतानुपगमे च संशयस्य समुच्चये वैलक्षण्योपपादनं संभवतीति नव
धूमालोकादिपरामर्शसाधारणानिरूप्यत्वनिर्वचनासंभवात् तदनुपपत्तेर्विरोधस्य संशयान्तर्गतांकस्य विषयत्वासंभव इति वा
कांतन्निर्वचनासंभवेपि हेतुतावच्छेदकभेदेन परामर्शस्य हेतुताभेदवारणे तदनुपपत्तेः किंचित्करत्वात् अतएव
व्याप्तिकार्यकारणभावानन्तर्भावेन प्रवेशेऽदावेशोऽप्येवं हेतुतावच्छेदकविशेषघटितत्वस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वप्रकारतानिरूपितधू
मप्रकारत्वादिरूपतानां विषयतासामानाधिकरण्यग्रहस्याभावानाहार्यत्वविशेषानुरोधेनापि धूमत्वालोकत्वादिभेदेन परामर्शहे
तुत्वादिभेदस्यावश्यकः निर्विकल्पपरामर्शसाधारणैकहेतुतावच्छेदकस्याविधमिति विलासामानाधिकरण्यग्रहाभावादीनामेकत्रानव
गाह्यतया तत्र धूमालोकाभाववद्वृत्तित्वविशेष्यतानिरूपितालोकप्रकारकग्रहकालीनपक्षधर्मतादिपरामर्शादनुमितिरनुदय
प्रसंगात् तत्र नव्याप्यभावाराध्यग्रहाभावानामनुमितिजनकतावच्छेदकत्वे वैयर्थ्यमनुपपत्तिः ततस्तस्य प्रकारता

प्रसंगेन गौरवं भिन्नविषयतानाघवानां नसिद्धिरिति वाच्यं कार्यकारणभावद्वयकल्पनालाघवबलाद्विषयता×
...सिद्धेः प्रतिबंधस्य हचाकवलित हातहेसत्वेम ×

त्या

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न व्यप्ते
८
४
छे

त्वमत इति तन्मतमेवावलंवनीयमिति वा ध्मांश्र्यासामान्यप्रत्यासत्तिजन्यज्ञानावच्छेदकतावच्छेदकं पि देहेन तावच्छेदकभेदेन परामर्शे
तज्ज्ञाने दृश्यावच्छेदकतानिरूपकत्वात् धूमसामान्यवत्तिधूमप्रकारकत्वादिरूपं धूमप्रकारकालोकपिधूमादिपरामर्शादन्तु मित्याप
त्तेः धूमपक्षत्वात्तथाहि तन्मते आलोकादिपरामर्शकाले धूमसामान्यवत्तिधूमप्रकारकत्वादिरूपा या सामान्यप्रत्यासत्तिग्रहकालेऽन्तु
मितस्यात्प्रयोजिकायामेव सा बाध्या सामान्यप्रत्यासत्तिग्रहाभाववद्धूमप्रत्यक्षावच्छिन्नप्रकारकानिरूपितावच्छिन्नकारणत्वा
स्तोमघटितसामग्रीमत्त्वं तेन प्रत्यक्षते वस्तुत आलोकपरामर्शत्वं न जनकतावच्छेदकतया तदनवच्छिन्नविरहप्रकार
तावच्छेदकावच्छिन्नकारणत्याक्तोमात्मकस्य सामग्र्याविरहात् संपादकत्वादित्यत्र धूमप्रकारकत्वादिघटितसामान्य
ग्रहाणां तत्रापि धूमसामान्यवद्विशेष्यतानिरूपितत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकधूमप्रकारतात्वादिसंबंधा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावानुमितिजनकतावच्छेदकीभूतव्याप्यप्रकारितायां निवेशयंते तथा च तादृशाभाववत्कू
टविशिष्टव्याप्यप्रकारताशालिनिर्णायकत्वेनैकहेतुत्वकल्पनेऽपि नानुपपत्तिः। धूमपरामर्शदशायां आलोकाभा
ववत्यालोकप्रकारत्वादिरूपासामान्यप्रत्यासत्तिग्रहे तत्पक्षीयव्याप्यप्रकारिताया अभावात्। यालोकाभाववद्विशेष्यता एवं।
निरूपितत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकीभूतालोकप्रकारतात्वसंबंधेनाभावत्वावच्छिन्नोपदर्शितसामान्य ८

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चि

ग्रहाभावकूटस्य तत्रापि सत्त्वादिति चेत्तन्न एवं सति ताहृशाभावकूटस्य विशेषणताविशेष्याभावे विनिगमनाविरहेणा-
१ नंतकार्यकारणभावप्रसंगात् अवच्छेदकगौरवं चेति प्रत्येकाभावानिवेश्यधूमपरामर्शत्वादिना प्रत्येकहेतुत्वकल्पने-
मेवौचित्यात् न च तावता तावतामभावानां यदि प्रत्येकाभावविशेषणतया परामर्शाभिवेश्यत्वे तदनिवेश्यपरामर्शे निवे-
शोपि विनिगमनाविरहः प्रत्येकस्य तत्तदवच्छेदकाभावाभावपरामर्शसामानाधिकरण्येनैव वैशिष्ट्यस्यैव निवेशनीय-
तया एवं च गौरवानापत्तेः सर्वेषामेवाभावानां विशेषणताविशेषसंबंधेन प्रकारताविशेषसत्त्वमुपगतस्व-
ल्पितिन दोष इति वाच्यं प्रकारतानिष्ठैककारणतावच्छेदकतायां तावतामभावानामवच्छेदकत्वं न संभवति तथात्वस्य व-
च्छेदकभेदेनावच्छेदकतायास्तद्भेदनिवेशनेन च कारणतायाभेदप्रसंगात् कारणतायास्तदवच्छेदकतायाश्चाव-
ऐवानुपपत्तेः अवच्छेदकताया व्यासज्यवृत्तित्वस्यानन्न दूषितत्वात्तत्तावदभावेषु व्यासज्यवृत्त्येकाकारणताव-
च्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतां उपगम्य कारणतात्वतदवच्छेदकत्वस्योपपादनप्रकारस्य हेयत्वात्तत्सत्ताहशप्रकार-
तानिष्ठकारणतावच्छेदकतायामेकैकाभावोऽवच्छेदकः तन्निष्ठताहशावच्छेदकतायां च सामानाधिकरण्यसंबं-

छेदक. ९

क

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

म.त०
८

ध्वंसप्रागभावो ऽवच्छेदकं इत्यत्र वंशीतिराध्वरणी प्रातत्रापि पर्याप्तिकृमेणान्वेश मादाय घटविशिष्टाभावत्वाद्विरहो व्रतस्य गोव्यश्राकृ
वारणा ॥ न च निरवच्छिन्नां धूमप्रकारत्वालोकप्रकारत्वादि घटितार्थप्रमारूपग्रहणाणां किंचिद्धर्मावच्छिन्नाम्प्रवाह श्री
व्यतानिरू. पितत्वप्रकारतानिरू. पितप्रकारित्वनिष्ठविशेष्यतानिरू. पितनिरू. पितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावे
च्छेदककधर्मावच्छिन्नानिरू. पितत्वसंबंधावच्छिन्नज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभावो व्याप्यप्रकारतायां निवेश्य
त इति न विनिगमनाविरहः प्रयुक्तगौरवानवकाश इति वाच्यं तथा सत्यालोकाभाववान् धूमप्रकारकमिदं ज्ञानमिति
तादृशज्ञानदशायां वह्निव्याप्यधूमवानयं पर्वत इत्येतादृशपरामर्शादनुमित्युत्पादप्रसंगात् तदानीं तादृश
ज्ञानस्योपदर्शितसंबंधेन तादृशधूमप्रकारतायां सत्वेन तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकज्ञानत्वावच्छिन्नाभा
वस्याप्रसत्वात् तादृशविशेष्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मस्य प्रकारित्वनिष्ठविशेष्यतानिरू. पितनिरू. पितत्वनि
ष्ठप्रकारतानिरू. पितविशेष्यत्वप्रकारतानिरू. पिताधिकरणप्रकारतानिरू. पिताभावप्रकारतानिरू. पितप्रतियोगि ता०
प्रकारतावच्छेदकत्वमधिकं निवेश्य पतत्रानुमितस्तसाद्दोषस्याभाववत्यालोकप्रकारकं आलोकाभाववति धूमप्रका ८

रकं चेदं तावत्स्वेतादृशज्ञानकालेतादृशपरामर्शादनुमितेस्तस्या रत्नांशेन वा त्वधूमत्वस्य तत्र ज्ञाना यत तथाविधप्रतियो
प्रकारतावच्छेदकत्वात्तद्दोषतादृशप्रकारितानिरूपितविषयताकतावच्छेदकतावच्छेदकता स्त्रेतिता एव धूमत्वालोकादिप्र
रामर्शाभ्यामेकरूपेणाहेतुत्वोपस्थितिकाले धूमलिंगकेच्छायामपि तस्या उत्तिवालोकादिलिंगकपरामर्शे धूमादि
लिंगकपरामर्शाविषयधूमलिंगकेच्छाविरहविशिष्टस्य भावबलात्तत्रानुमित्यापत्तिः न चैतन्मते धूमलिंगकेच्छा
विरहविशिष्टसिषाधयिषाविरहिताफलजनने धूमपरामर्शत्वावच्छिन्नस्य तद्धकारितारूपेण वृत्तिधूमपरामर्शत्वादे
रनुमितिजनकतानवच्छेदकत्वे किं तज्जनकतावच्छेदकमिति वाच्यं वह्न्यनिर्णायत्वावच्छिन्ने तस्यैव तत्स्वरू
कारित्वधालोकापत्ति वारयितुं शक्यते तत्त्वाभावे तथा सालोकवत्परामर्शस्यैव तत्संभवात्तत्तत्साध्यधूमलिंगकानुमितित्वा
वच्छिन्नं प्रति धूमलिंगकपरामर्शत्वेनावच्छिन्नहेतुत्वकल्पने नाभावप्रयोजकत्वेनाप्रयधूमलिंगकानुमितिं प्रति धूमलिं
गकेच्छाविरहविशिष्टसिषाधयिषाभावत्वेन हेतुतानवच्छेदकत्वेन धूमालोकोभयादिविषयकसमूहालम्बनपरामर्श
जन्यायामालोकलिंगकेच्छाधीनानुमितौ व्यभिचारप्रसंगात् अपि तु साध्यासमानप्रवृत्तादिपक्षकवह्न्यनुमिति
त्वावच्छिन्नं प्रति तल्लिंगकपरामर्शविशिष्टतल्लिंगकेच्छाविरहविशिष्टतथाविधसिषाधयिषाभाववत्वेनैकमेव

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नि

मन०
१०

हेतुत्वं कल्पनीयं एवं च केवलपक्षधर्मलिंगकेऽनुमितौ पक्षधर्मलिंगकपरामर्शविशिष्टपक्षधर्मलिंगकेच्छारूपोत्तेजक
विरहेण विशिष्टाभावसत्त्वान्नानुपपत्तिः एवं च तत्तल्लिंगकेच्छाविशिष्टसिषाधयिषाभावजन्यतावच्छेदककोटौ तत्तल्लिं
गकेच्छाविरहविशिष्टसिद्धिविशिष्टाभावत्वेनैवोक्तसमूहालंबनजन्यानुमितौ व्यभिचारात् एवमेवातानलिंगकप
रामर्शविशिष्टतत्तल्लिंगकेच्छाभावकूटेऽपि वेदध्यापि दिक् प्रतिबंधकत्वकल्पने प्रयोजनविरहात् न च तत्तल्लिंगका
नुमित्यभावविशिष्टसिषाधयिषाभावत्वेन हेतुत्वेऽपि पक्षतायाः परामर्शप्रयोज्यलिंगभेदेन कारणतावाडम्बरो वि
तितदपेक्षया तादृशाभावकूटविशिष्टसिषाधयिषाभावत्वादिनाऽस्यैकैकहेतुताकल्पनमेवोचितमिति वाच्यं तथा
वकूटस्यैकत्रानिवेशोऽपि विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहेण नानात्वप्रसंगादवच्छेदकगौरवप्रसंगाच्च लिंगभेदेन
पक्षतापरामर्शयोः कारणताकल्पने एवोचितत्वात् एवं हेतुतावच्छेदकविषयतासन्निवेश्यसाध्यव्याप्य
तावच्छिन्नप्रकारताशालिनिर्णायत्वेन हेतुत्वे व्यभिचारस्य हेत्वाभासत्वानुपपत्तिः निर्धर्मितावच्छेदकव्यभिचार रा०
हस्य व्यभिचारग्रहाप्रतिबध्यतया व्यभिचारज्ञानकालेऽपि साध्याभाववद्वृत्तित्वाभ्रष्टत्वेन हेतुतावच्छेदकपरामर्शसत्त्वा १०

५न

४नि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्यंशे निर्धर्मितावच्छेदकस्योत्पत्तौ बाधकाभावेनानुमितस्तु स्वेतरावच्छेदकत्वात्तदायत्तु सध्यधर्मितावच्छेदकक व्याप्तिज्ञान
स्याप्यनुमितिहेतुतयात्र हि रोधितयैव व्यभिचारस्य हेत्वाभासत्वोपपत्तेरिति। तत्र अनुमितिकारणीभूत
यत्किंचित्तज्ज्ञानविरोधित्वेनैव हेत्वाभासत्वे धूमलिंगकानुमितौ तेऽज्ञानकाभावत्समूहालंबनपरामर्शविरोधिनो
दृष्टत्वादिविशिष्टव्यभिचारस्यापि तथात्वापत्तेः तथा च यत्र सुतरां ग्रहेऽनुमित्युत्पादः क्वचित्तत्र वस्तुहेत्वाभासा न वे
वं व्यभिचारोऽभवन्मते तत्तज्ज्ञानसत्वेऽपि हेतुतावच्छेदकानवगाहिपरामर्शोत्पत्त्यानुमित्युत्पादस्यावश्यकतया
तत्तज्ज्ञानस्यानुमित्युत्पादप्रयोजकत्वविरहादिति। यत्तु साध्यव्यभिचारी हेतुरिति व्यभिचारज्ञानकाले साध्यव्या
प्यहेतुव्याप्यवान्पक्ष इत्येतादृशनिर्णयसत्वे तादृशानुमितिसामग्र्यास्सत्वेऽनुमित्युत्पादो व्यभिचारधीप्रयुक्तो न तथा
हि यदि तत्र व्यभिचारधीर्न स्यात्तदा साध्यव्याप्यहेतुमान्पक्ष इत्येतादृशानुमानिकपरामर्शोत्पत्त्याऽनुमितिः स्यादेव
साक्षात्तद्विघटनद्वाविधानुमानिकपरामर्शोत्पादे तज्ज्ञानस्य विरोधित्वात् तथा व्याप्यंशे निर्धर्मितावच्छेदककव्याप्त्यादिकप
रामर्शस्य भिन्नविषयकानुमितिसामग्रीप्रतिबंधकत्वान्नोत्पद्यत इति तत्रानुमितिहेतुघटक इति तदनुसा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नु

प्र.त. ११

द्व्यभिचारधीप्रयोजकेति तद्व्यक्तान्यतादृशाल्लाघवं पर्वतो वह्निमानित्यादावपि पर्वतादिनिष्ठघटाभाववत्त्वादेरपि दोषत्व
प्रसंगात्तादृश्याः यत्र वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो घटव्याप्यवान्पर्वतो वह्निमांश्चेत्याकारकः परामर्शः अथ च घटा
भाववान्निस्येतादृशनिर्णयः तत्र घटवाद्यंशमितिसामग्रीचतत्र घटादिघटाभाववान्पर्वत इत्येतादृशनिर्णयो
न स्यात्तदा वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो घटवान्नेत्येतादृशानुमानिक[...] निर्णयोऽस्तु पर्वतो वह्निमानित्येतादृ
शानुमितिः स्यादेव दोषस्तौ तिवन्नतादृशानुमानिकनिर्णयदशायां घटे वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्येतादृशज्ञानस्य कि
कपरामर्शस्याप्यनिश्चायकानुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकसत्त्वान्नोऽस्य घटत इत्यतस्तत्रैव वह्न्यनुमितिरुत्पद्य

३ नु

तेऽनत[...]स्तत्रेतदनुत्पादे घटाभाववान्पर्वत इत्येतादृशनिर्णयस्यापि प्रयोजकत्वमिति तन्त्र देतादृशास्यानुमि
त्सं स्यादप्रयोजकत्वं न हेत्वाभासताप्रयोजकमिति न किंचिदेतन्नात्र ते दंसमाधीयते हेतुतावच्छेदकधर्मान्विशिष्टा

निवेश्य

निर्णयत्वं सवचमिति न तन्निर्वचनामसंभवात्तु यप्रमाविशिष्ट्यं हेतुतावच्छेदकनिवेशनात् तथा हि साध्याभावछिन्नप्रति एम.
योगितावच्छेदकत्वव्याप्तिप्रकारतानिरूपितप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितकत्वा ११

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मयपदं संबंधेन किंचिद्धर्मविशिष्टत्वमेव व्याप्यवृत्तानिरूपितत्वं प्रतु भित्ताद्युपयोगि॥ स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं च
स्वनिष्ठाया या स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वं मवृत्तव
च्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतातादात्म्यरूपकसंबंधमत्तावच्छिन्नाभावकोटिको वह्निव्याप्यधूमादिमत्तासंशयो ने
तादृशोभयसंबंधेन केनापि धर्मेणाविशिष्टधूमत्वाभावधर्मस्वतंत्र्याभिप्रकारतानिरूपितस्वावच्छिन्नप्रका
तानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वसंबंधेनाप्यत्वात्तेधूमत्वस्वत्वतादृशोभयसंबंधावच्छिन्नप्रतियो
गिताकत्वात्तदुभयभेदसंबंधेनापत्तेर्नतावदव्याप्तिः। यदि तादृशसंबंधावच्छिन्नधूमत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदक
ताकभेदस्तत्संबंधेनैतद्वत्तत्वधूमत्वतादृशभेदसंबंधेनस्यात्तदा नवतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाघटकसंबं
धेन धूमत्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकाविशिष्टेनतत्तादृशभेदोत्तिष्ठमानेऽपि इति वह्निव्याप्यधूमवानयं वह्नितद्
त्वादिनिर्णयानां तादृशोभयसंबंधेन धूमत्वादिरूपविषयतावच्छेदकधर्मवत्त्वमक्षतमेव तादृशभेद
प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधघटकपक्षविशेष्यतानिरूपितस्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारता

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मङ्ग॰
१२

निरूपितत्वं च यन्निरूपकप्रकारतानिरूपितत्वसंबंधेन साध्यसामान्यत्वनिष्ठावच्छेदकतात्वावच्छेदकत्वविशिष्टान्या
...तिविशिष्टान्या यास्त्वनिष्ठावच्छेदकतात्वनिरूपकीभूतप्रतियोगिप्रकारतानिरूपितताभावप्रकारतानिरूपित
त्वं यच्छब्दस्तेनालधूमाभाववान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्येतादृशज्ञानीयासंग्राहताविशिष्टधूमत्व
स्य धूमत्वाभावे तिरेकित्वपाने लधूमत्वावच्छिन्नाभावस्यापि धूमत्वावच्छिन्नाभावत्वात्तेवाप्तत्वं साध्यवच्छिन्नाभाव
प्रकारतानिवेशे धूमाभाववत्ता दिनाभावांतरावगाहिसंशयधारणाय उभवावत्तत्त्वाविवक्षितत्वेन
दोषः। उपदर्शितानतिव्याप्यभाववैशिष्ट्यतानिरूपितधूमप्रकारतावच्छेदकतायास्त्वनिरूपकप्रकारतानिरू-
पितत्वसंबंधेन नीलत्वनिष्ठावच्छेदकताविशिष्टत्वात्तादृशावच्छेदकतायां साध्यव्याप्यत्वनिष्ठावच्छेदकताभि-
न्नत्वनिवेशात् पर्वतसंशये वह्निव्याप्यधूमवानित्यादिना धूमादिरूपाभावप्रतियोगित्वाभावात्तादृशसंशयवारणान्न
त्रधूमत्वादिनिष्ठतादृशावच्छेदकतायास्त्वनिरूपकप्रकारतानिरूपितत्वसंबंधेन व्याप्तिनिष्ठावच्छेदकताविशि-
शिष्टत्वेपि तद्व्यावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वसत्त्वान्नैवेवमपि जातिविशेषत्वादिना धूमत्वं यत्राभावविशेषणा।१२

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तापन्नधूमांशे विशेषणतया तथा च व्याप्यत्वभ्रमान्नस्मजातिविशेषावच्छिन्नाभाववान्न वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्येतादृशज्ञाने
ऽपि धूमांशे व्याप्यत्वप्रकारकत्वं इति वाच्यं तादृशावच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वप्राप्तिविशेषणं यत्नात् अग्रे एवं वह्निव्याप्यधूमवान्
भावाभाववान्पर्वतो वह्निव्याप्यजातिविशेषवद्धूमवान्पर्वत इत्यादि संशयसाधारण्याय इति वाच्यं एवं ज्ञानीयाभाव
भावाभाववान्पर्वतो वह्निव्याप्यजातिविशेषवद्धूमवान्पर्वत इत्यादि... प्रकारतावच्छेदकतायाः स्वनिरूपकप्रकारतानिरूपितत्वसंबंधेन नीलादिनिष्ठा
विशेष्यतानिरूपितधूमनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः स्वनिरूपकप्रकारतानिरूपितत्वसंबंधेन नीलादिनिष्ठा
विशेष्यतानिरूपितधूमनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाश्च तादृशावच्छेदकतायां तादृशावच्छेदकताविशिष्टा
वच्छेदकताविशिष्टतया उत्तरज्ञानीयतादृशप्रकारतावच्छेदकतायाश्च सावच्छेदकतया तादृशावच्छेदकताविशिष्टा
वच्छेदकताविशिष्टत्वात् उत्तरज्ञानीयतादृशप्रकारतावच्छेदकताकप्रतियोगिताप्रकारतानिरूपिताभावप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नवि
न्यानिरवच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगिताप्रकारतानिरूपिताभावप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नवि
शेष्यताकत्वसंबंधेन धूमत्वविशिष्टप्रतन्नभेदकत्वात् इति चेत् न तादृशोभयसंबंधघटकीभूतत्वं च स्वमदलमवि
शेष्यताकत्वसंबंधेन धूमत्वविशिष्टत्वतन्नभेदकत्वात् इति चेन्न तादृशोभयसंबंधघटकीभूतत्वं च स्वम...
शेष्यताकत्वसंबंधेन धूमत्वविशिष्टप्रतन्नभेदकत्वात् इत्यादि संबंधेन साध्यव्याप्यत्वनिष्ठा यावच्छेदकताभिन्नावच्छे
दकत्वाविशिष्टत्वस्य निरवच्छिन्नत्वावच्छेदकताकप्रकारतेत्यर्थः एवं व्याप्तिप्रकारतानिरूपिततादृशप्रकारता
दकताविशिष्टत्वाभावात् न तत्साध्यासंशये धूमत्वविशिष्टत्वाभावात् न तत्साध्या
निरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वसंबंधेन तादृशसंशये धूमत्वविशिष्टत्वाभावात् न तत्साध्या
निरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वसंबंधेन तादृशसंशये

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न न २

मत० ररायमस्यं गानन्त्र्ये वं वह्निव्याप्यनीलधूमवान्पर्वतो वह्निव्याप्यजातिविशेषवद्धूमवान्पर्वत इत्यादिनिर्णायासंग्रह इति चेत्का
२२ क्षतिः तादृशनिर्णयामामवव्याप्तत्वग्रहस्यान्मतेपि दृष्टो वह्नेस्तत्तायाः स्वाकारणा ग्रत्वात्सर्वमापि स्वरूपतः शुद्ध
धूमत्वालोकत्वाद्यवच्छिन्नधर्मधर्मिताव्यवच्छेदकव्याप्यवगाहिपरामर्शानामनुगमसंबंधेन लाघवम्। स्वेङ्गातापतौ नि
र्णायत्वस्य हेतुतावच्छेदकत्वान्नवगाहि व्याप्यवज्ज्ञाननिर्णायकाधारणापन्नघटतेत प्रामयसंबंधेन कस्याचिदपि वैशि
ष्ट्यास्यत्वादिजनितदनुसृशामेवयतो हेतुता वच्छेदकानवगाहिज्ञानस्यानुमितिजनकत्वे व्यभिचारस्य हेत्वाभासतान
स्यात इदानीं तु तादृशज्ञानस्यानुमितिजनकत्वाभावात् हेतुतावच्छेदकानवगाहिज्ञानस्यानन्तरं प्रति व्यभिचारस्याप्र
सिद्धत्वात् हेत्वाभासतानापत्तेश्च। नैवोपपत्तेरिति। एवमपरामर्शप्रत्यक्षाभावनिवेशानुरोधेनापि न विशिष्याहेतुताव
च्छेदकनिवेशः धूमप्रकारकत्वालोकप्रकारकत्वादिघटितेनानाविधपरामर्शप्रत्यक्षाणामननुगमे तद्रूपावच्छिन्नप्रति
योगिताकाभावस्यैव निवेशसंभवात् तथा हि। निखिलपरामर्शप्रत्यक्षप्रकारताः स्वावच्छिन्नाभाववद्विशेष्यकत्वावच्छि ०म०
न्नत्वप्रकारतानिरूपितत्वस्वावच्छिन्ननिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकतोमयसंबंधेन किंचिद्धर्मविशिष्ट २२

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रकारित्वप्रकारताश्रयगगनप्रत्यक्षीयतादृशप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छे
दकधर्मावच्छिन्नत्वसंबंधावच्छिन्नाधेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववद्विशिष्टायाः प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नप्रकारता
तन्निरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चयत्वेनैव परामर्शस्य हेतुतोपपत्तेर्व्रीहिमान्प्रत्यक्षः मन्वा म
र्वतइत्येतादृशपरामर्शदशायां धूमाभाववतिधूमप्रकारकप्रमित्येतादृशाप्रामाण्यग्रहे सत्येतादृशपरामर्शी

प

यप्रत्यक्षप्रकारतायां तोपदर्शितसंबंधावच्छिन्नाधेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो वर्तते तत्रोपदर्शितोभय
संबंधेनधूमत्वविशिष्टायां तादृशाप्रामाण्यज्ञानीयधूमप्रकारित्वप्रकारतातदवच्छेदकतावच्छेदकीभूतधूमत्वा

न

वच्छिन्नत्वसमवायतादृशसंबंधेनेतरत्रेणाधेयत्वावच्छिन्नस्याप्रामाण्यज्ञानस्यैव सत्वात्प्रतीतेरनुमितिप्रसंगः
आलोकाभाववतिधूमप्रकारकं इत्याकारकदशायां न तादृशपरामर्शेनानुमित्यनुपपत्तेः तादृशपरामर्शीय
धूमप्रकारतायां आलोकाभाववतिआलोकप्रकारकं इत्येतादृशज्ञानीयप्रकारित्वप्रकारतानिरूपकीभू
तावच्छेदकतावच्छेदकीभूतालोकत्वावच्छिन्नत्वविरहात् आलोकाभाववतिधूमप्रकारकमित्येतादृशज्ञानी

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प.रू.
१४

पक्षधर्मप्रकारित्वप्रकारतावच्छेदकतावच्छिन्नत्वपक्षेऽपि तादृशधूमप्रकारित्वप्रकारताया उपदर्शितसंबंधेन केनापि धर्मे
णाविशिष्टत्वात् साध्याभाववद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नत्वप्रकारतानिरू. पितत्वेच स्वानिरू. पकप्रकारतानिरू. पित
त्वसंबंधेन साध्याभाववत्त्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताविशिष्टयत्तत्स्वत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरू. पकप्र
तियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरू. पिताभावप्रकारकतानिरू. पिताधिकरणताप्रकारतानिरू. पितविशेष्य
क[illegible] प्रकारतानिरू. पितावच्छिन्नत्वप्रकारतानिरू. पितत्वस्य व्याप्तुतेनीलधूमाभाववति धूमप्रका
रकमिसेतादृशज्ञाने धूमप्रकारकत्वादिविषयताया अपि उपदर्शितोभयसंबंधेन धूमत्वाद्यविशिष्टत्वात्ता न
तादृशज्ञानकाले धूमादिपरामर्शादनुमित्यनुपपत्तेः इदानीं तु तादृशज्ञानीयधूमत्वादिनिष्ठप्रतियोगितासंस
र्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकतायाः स्वानिरू. पकप्रकारतानिरू. पितत्वसंबंधेन नीलादिनिष्ठावच्छेदकताविशिष्ट
त्वात् तादृशसंबंधेनावच्छेदकताविशिष्टयत्तत्स्वत्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रकारताया उपदर्शितसंबंधेन तादृशज्ञा
नीयप्रकारित्वाविषयताया धूमत्वादावविशिष्टत्वाभावात् नानुपपत्तिर्भेदप्रतियोगितावच्छेदकीभूतावच्छेदकता १४

टि.तो.२

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प

यांसाध्यसामान्यत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वनिवेशात् वह्निव्याप्यधूमाभाववान् वह्निव्याप्यधूमप्रकारकाभिन्नस्तादृ
शज्ञानीयप्रकारतावत्संग्रहः एवं सति वह्निव्याप्यधूमाभाववानिति धूमप्रकारकाभिन्नस्येतादृशज्ञानीयप्रकारताया
अप्रसिद्धेर्विनोपपत्तेर्वंधेन धूमत्वादिविशिष्टत्वात्तादृशज्ञानकालेऽनुमित्युत्पादापत्तिः तादृशज्ञानस्य नील
धूमाभाववानिति धूमप्रकारकाभिन्नस्येतादृशज्ञानत्वमशीलतयाप्रामाण्यज्ञानानात्मकतया इदं यत्नेरयोगाद्यति
वेततादृशप्रत्यक्षेऽनुमित्युत्पादस्य प्रामाणिकत्वे स्वावच्छिन्नानिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वमत्र
स्वावच्छिन्नावच्छेदकतायाः साध्यसामान्यतावच्छिन्नत्वमपि निवेशनीयं यथाव्याप्यत्वाविषयकाणां धूमाभाववति
धूमप्रकारकाभिन्नस्येतादृश्याप्रामाण्यग्रहास्यावह्न्यगोचराभावो निवेशनीयः तत्र च प्रतियोगितावच्छेदको
भृ.तावच्छेदकतायां साध्यसामान्यत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वमनिवेश्य प्रामाण्यतोऽवच्छेदकताविशिष्टसामान्यत्व
मेवह्निनिष्ठावच्छेदकतायां निवेशनीयं स्वावच्छिन्नानिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतेत्यत्राभिमतावच्छेद
कतायां साध्यसामान्यत्वावच्छिन्नत्वमापन्ननिवेशनीयामिति ज्ञानीयविशेषणधूमाभाववति धूमप्रकारकाभिन्नस्येतादृ

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

म.अ.
१५
15

शज्ञानकाले धूमादिपरामर्शादनुमित्युपपत्तये वह्निनिष्ठावच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वमपि निवेशनीयं वह्निव्याप्यवती
लधूमवानयं वेतद्व्याकारकपरामर्शानां लक्षमाणाववतिनीलधूमप्रकारकमित्येतादृशाप्रामाण्य ग्रहदशे
वह्निव्याप्यजातिविशेषवद्धानित्येतादृशपरामर्शाज्जातिविशेषाभाववतिजातिविशेषप्रकारकमित्येता
दृशाप्रामाण्यग्रहदशायामनुमित्यापत्तिरितिताछांकनीयाः तदपि दर्शितवह्निव्याप्यवान्नीलधूमवान्नवापर्व
तवह्निव्याप्यजातिविशेषवद्धान्नवापर्वत इत्येतादृशावधारणाद्यपादनुमित्यापत्तिवारणाय वस्तुतस्त्वत्राप्यनुमित्याप
त्तिवारणाय एकत्र द्वयमिति रीत्या प्रामाण्यग्रहदशायां तेषु हर्षान्तरस्याप्यनुमित्यनुत्पादप्रसङ्गादिति तत्स्वरूपायानुमितिं
प्रति तत्स्वरूपयोग्यप्रामाण्यग्रहाभावविशिष्टव्याप्यप्रकारताशालिपरामर्शत्वेन हेतुतावच्छेदकत्वमिति तत्स्वरूपभेदे
नानन्तकारणताप्रसङ्ग इति चेत् एवमपि हेतुतावच्छेदकरूपविषयतायां तत्स्वरूपाभेदेनैव न्यायावच्छेदकरत्वात् व्यापके
नासामाना[illegible]धिकरणापन्नानेहेतुतापेक्षया लाघवमस्तु रूपद्वयवत्तातामेवमपि उपदर्शितोभयरूपवैधर्म्येन हाम.
किं विरुद्धमविशिष्टयाप्यशायप्राप्तस्वप्रकारतानिरवच्छेदकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वेन स्वविधेयतासामान्ये प्रामाण्यग्रहाभावस्य १५

का २

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

व्यप्रकारतायां निवेशोपि सम्बन्धः साध्यपरामर्शीयं ज्ञानं धूमाभाववति धूमप्रकारकं चित्सामान्यग्रहस्तत्वेभ्रमादि
पद परामर्शान्तरादप्यनुमित्युदयप्रसंगो ऽतो वीरहवन्तद्दीयप्रमाण्यप्रकारता सामान्यपि उपदर्शितो मयैवं बंधेन
तादृशासामान्यग्रहत्वात् अतो विशेष्यताप्रकारतावच्छिन्नासामान्यग्रहाभावस्यैव परामर्शविशेष्यत्व
सुपपन्नेनन्तत्वाद्धेतुतावच्छेदकानिवेशात् सामानाधिकरण्यरूपकस्येवानवगाहदृश[illegible]प्रकारित्वप्रकारतावच्छेदकता
वच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वं तादृशप्रकारित्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतास्थाप्यहेतुमन्निरूपितत्वाभावप्रसंबंधे
नैवज्ञानत्वावच्छिन्नाभावोनिवेश्यश्चैनीः उक्तस्थले वह्नितोपपरामर्शीयधूमप्रकारतायास्तादृशासामान्याराप
जातीयतत्त्वाविधप्रकारित्वप्रकारतावच्छेदकतावच्छिन्नत्वेपि सोयमादृशप्रकारतानिरूपितविशेष्यता
प्रयप्रथमपरामर्शानिरूपितत्वाभावात् उक्तोभयप्रसंबंधावच्छिन्नतानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावोऽक्ष
तएवेतिलाघवप्रतियोगितावाच्यं एवं तथापि पर्वतो धूमवान् धूमपरामर्शान्तरस्यापि ज्ञानं धूमाभाववति धूमप्र[illegible]का
रकं मालिज्ञानमपालोकालोकाभाववत्यालोकप्रकारकोभयपरामर्शविशेष्यकसमूहालंबनासामान्यग्रहः तदुक्तं रव

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्वितीयधूमपरामर्शः तद्वन्नंतरमर्शात् तद्वन्नंतरमनुपपत्तेर्ईश्वरत्वात् तज्ज्ञाद्वितीयधूमपरामर्शीयधूमप्रकारताया
स्तादृशाप्रामाण्यज्ञानीयतथाविधधूमप्रकारिताप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्नत्वात् तत्तथ
तथाविधालौकिकप्रकारित्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यताश्रयद्वितीयपरामर्शनिरूपितत्वाद्युक्तोभयसंबंधे
न तत्तादृशाप्रामाण्यग्रहस्यैव सत्त्वात्। यदि च स्वावच्छेदकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वस्वनिरूपितविशेष्य
ताश्रयज्ञाननिरूपितत्वोभयसंबंधेन ज्ञानीयतथाविधधर्मप्रकारित्वप्रकारतायाः एतादृशाप्रामाण्यप्रकारतायां नि
वेश्यते उपदर्शितसमूहालंबनाप्रामाण्यज्ञानीयतत्प्रकारित्वप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकावच्छिन्नो द्वितीय
यपरामर्शीयधूमप्रकारितायां न तन्निरूपितविशेष्यताश्रयज्ञाननिरूपितत्वोभयसंबंधेन तत्तज्ज्ञानीय
तथाविधप्रकारित्वप्रकारतायाः स्वाश्रयावबोध्यत्वे तदनुपपत्तिरिति विभाव्यते तदा तथापि ज्ञानव्यक्तिभेदेनाव
क्षयतानेदानेस्मुपरामे द्वितीयपरामर्शीयधूमप्रकारतायास्तादृशोभयसंबंधेन तादृशाप्रामाण्य राप.
ज्ञानीयप्रकारित्वप्रकारताविशिष्टाया प्रथमपरामर्शीयधूमप्रकारतानतद्भिन्नतादृशोभयसंबंधावच्छिन्न

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न्नप्रतियोगिताकत्वस्याविधप्रकारत्वप्रकारताभाववद्विलक्षणनिष्ठत्वादिति चेन्न मैवं प्रत्यक्षपरामर्शेः आमाण्यग्र
हे तत्समानाकारकानुमानपरामर्शात् द्विताद्वनुमितिर्न स्यात् एव स्याव न्नत स्य विनाश इति न काचिद्दप्पनु
पपत्तिः अप्रयत्र वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्निव्याप्यालोकवान् वेन् इ लेनाप इ शरमूहालेखना
मेतद्वयं ज्ञानं धूमाभाववति धूमप्रकारक [illegible] मित्याकारकाप्रामाण्यग्रहे तत्त्वानुमित्यापत्तिर्द्वा
रैव तादृशपरामर्शस्य उपदर्शितसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाप्रामाण्यग्रहास्कंदितविशिष्टालोकप्रका
रताशालित्वात् तत्कालावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदस्याप्रकारतानिरूपितत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपित
रताशालित्वात् तत्कालावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदव्यापकधूमवान् विशिष्टाया निरूढत्वस्य तादृशाभावसंबंधेन किं
यक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वाभावसंबंधेन मतत्वात् तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाप्रामाण्य
विरहविशिष्टत्वनिरूपणनिरासपरस्यापि तन्मतत्वात् इति तस्य तादृशवानिरासपरत्वयोः स्वातंत्र्येणानिवेशे न भेदाद्यमनुपपत्तिः तद्व
दाभाववविशिष्टाप्रामाण्यप्रकारतावत्तत्त्वावधानिरासपरत्वयोः स्वातंत्र्येणानिवेशे न भेदाद्यमनुपपत्तिः तद्व
नवयं तूपदर्शितोभयसंबंधेन किंचिद्धर्मविशिष्टत्वनिरूपणनिरासपरत्वाशरस्य संबंधावधयाघटकी भूतामा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्र.न.
२७
17

ष्मिप्रकारतानिरूपितत्वावच्छिन्नप्रकारताशालितेनैव तादृशसंबंधावच्छिन्नज्ञानाभावो निवेश्यते एवं च उक्तस्थले तादृ
शज्ञानाभावाप्रसिद्ध्या आवश्यकत्वविषयत्वावच्छिन्नप्रकारताघटितोभयसंबंधेन कस्यापि धर्मस्य वैशि
ष्ट्यं तादृशपरामर्शालंबनपरामर्शीयलिंगधर्मतावच्छिन्नप्रकारतायाश्च निरूपकत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता
काप्रामाण्यग्रहाभावविशिष्टत्वाभावात्तदाह यदेव धूमत्वादिनस्यत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभा
वप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वसंबंधावच्छिन्नत्वानिष्ठप्रतियोगि
तावच्छेदकभेदवत्त्वरूपसत्वावच्छिन्नभेदवत्त्वदलस्य त्वालोकत्वानिरूपितस्य तादृशपरामर्शे सत्त्वे
न स्वपदेनालोकत्वोपादानस्यावश्यकत्वेन भवति अतो न तत्रानुमित्यापत्तिरिति एवं च सिद्धिकाले धूमालिंगके
च्छापत्त्यैवालोकलिंगकपरामर्शकाले धूमालिंगकोक्तविरहविशिष्टसिद्ध्यभावसत्त्वात्तत्रानुमि
त्यापत्तिरिति स परामर्शत्वानादिहेतुताकल्पने मानाभाव इत्याशयकोपि यद्यक्तं तत्त्विनधूमलिंगकानुमि त्याप०
ति त्वावच्छिन्नप्रतिधूमलिंगकेच्छाविरहसहकृततद्विशिष्टभावत्वादिनानपक्षतादेहेतुत्वं अपितु सामान्य १७

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

४ निरूपितप्रकारता

तःपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकवह्निविधेयताकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति वह्निव्याप्यवत्तानिर्णयविशिष्टपर्व
तत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयताप्रकारताकानुमितौ व्यभिचारवारणाय हस्त(?)कृते सिध्यमा
नत्वादिनाशकमेव हेतुत्वं कल्प्यते तादृशपरामर्शविशिष्टं स्वत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरू
पिताप्याप्रिप्रकारतांतद्वच्छेदकधर्मावच्छिन्नलिंगक [illegible] प्रकारकत्वं सामान्याद्धि
कःरागोऽभयप्रबंधेनधूमत्वादिमत्त्वावच्छिन्नलिंगकत्वप्रकारिकातादृशोक्त्यावयेतादृशोभयपूर्वबंधे
नालोकत्वावच्छिन्नलिंगकपरामर्शविशिष्टाहूलितथाविधेच्छाकालेऽभिहितस्यालोकत्वावच्छिन्न
लिंगपरामर्शादनुमित्यापत्तिः तादृश विशिष्टपरामर्शरूपोत्तेजकाविरहादिति धूमपरामर्शत्वादि
नाहेतुत्वकल्पनेऽपि नैवोपपत्तिरिति नवैकत्रद्वयमितिरिसामग्रीकमिशेषे प्रपरवैशिष्ट्यमितिवासा
वाधूमलिंगकत्वालोकलिंगकत्वोभयप्रकारकानुमित्वावशिष्टमिदकालेतथाविधेकमात्रलि
गकपरामर्शादनुमित्यापत्तिः तादृशोक्तायांप्रपद्धर्शितोभयपक्षंबंधेनतथाविधपरामर्शविशिष्टत्वादि

४ दृक्ष
४ क

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

म.ते. १८ त 14

लि

तिविशिष्टधूमादिलिंगकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रतिधूमामलिंगकत्वप्रकारतानिरूपितानुमितित्वविशेष्यताके
काविरहाविशिष्टविशिष्टमात्रवृत्तत्वादिनाहेतुत्वकल्पनमावश्यकमितिवाच्यं धूमावच्छिन्नलिंगकत्वप्रकार
तानिरूपितत्वस्यापि तद्धर्मावच्छिन्नलिंगकत्वप्रकारतानिरूपितत्वोभयसंबंधेन किंचिद्धर्मविशिष्टस्या
स्वीयमानिप्रकारतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नलिंगकत्वप्रकारतानिरूपितानुमितित्वनि
ष्ठविशेष्यतातन्निरूपितत्वस्वसामानाधिकरण्योभयसंबंधेन परामर्शवैशिष्ट्यस्य कार्यतानिवेशानौ
यतया उपदर्शितैकानिरूपितानुमितिनिष्ठविशेष्यतायाः स्वोपदर्शितोभयसंबंधेन धूमत्वादिविशि
ष्टतया तादृशैकताया उक्तसंबंधेन परामर्शवैशिष्ट्याभावेनानुमित्यभावापत्तेरेवं च लाघवान्मात्रवद्वृत्तित्वरूप
व्याप्तिज्ञानहेतुतामते हेतुतावच्छेदकभेदेन परामर्शहेतुतानुमितित्वमात्री प्रतिबंधकभेदाभावप्रयु
क्तलाघवमस्तु समभेवीति संबंधनारिहानवर्थं यद्यदिनिराविलनिर्वचनानुरोधेनापि हेतुतावच्छेदकानिवेश रापु.
स्यावश्यकतालदाप्यापकसामानाधिकरण्यज्ञानहेतुतायामपि हेतुतावच्छेदकमनिवेश्य सर्वमुपपादं १८

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यत्रइदृशामहेतत्वाद्व्यापकसामानाधिकरण्यप्रकारकपरामर्शस्तत्रावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकवह्नि
त्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितसामानाधिकरण्यावच्छिन्नायास्तावच्छिन्नप्रकारतायानिरूपितपक्षतावच्छेदकाव
च्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वसंबंधेनकिंचिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यत्वेपिवह्नेस्तत्ताकव्यापकत्वेनधूमव्यापकवह्निस
मानाधिकरण्यधूमवान्पर्वतइत्यादिपरामर्शस्थलेतादृशसंबंधेनधूमत्वादिविशिष्टस्यैवप्रतीतत्वात्तस्मात् नै
रूपितत्वस्यघटनायधूमव्यापकवह्निसमानाधिकरणालोकवान्पर्वतइत्यादिनिर्णायकप्रतीतौतादृशसंबंधेन
केनापिधर्मेणाविशिष्टत्वात्तादृशज्ञानीयपक्षविशेष्यतानिरूपितालोकत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारतायामालो
कत्वाद्यवच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकवह्नित्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितसामानाधिकरण्यावच्छिन्नत्वविरहात्
सघटेनालोकत्वस्यधूमत्वावच्छिन्नत्वविरहात्तेनसपक्षेनधूमत्वस्याप्युपादानंमहानसत्वादिनातावच्छि
न्नव्यापकतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नानिरूपितसामानाधिकरण्यावच्छिन्नेयस्यस्वनिष्ठावच्छेदकतानि
रूपकंयद्वृत्तितानिष्ठावच्छेदकत्वंतन्निरूपकंयदधिकरणतानिष्ठावच्छेदकत्वंतन्निरूपकंयदार्थेयत्व

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

म॰तं॰
१९
19

निष्ठमवच्छेदकत्वं तन्निरूपकं यद्यन्नावन्निष्ठमवच्छेदकत्वं तन्निरूपकं यत्प्रतियोगितान्निष्ठमवच्छेदकत्वं तन्नि-
रूपकं यत्स्वावच्छेदकतान्निष्ठमवच्छेदकत्वं तन्निरूपकं यद्यन्नावन्निष्ठमवच्छेदकत्वं तन्निष्ठयद्धेतुत्वन्निष्ठ-
मवच्छेदकत्वं तन्निरूपकं यद्वह्निनिष्ठमवच्छेदकत्वं तन्निरूपकं यदधिकरणतान्निष्ठमवच्छेदकत्वं तन्निरू-
पकं यद्धूमत्वन्निष्ठमवच्छेदकत्वं तन्निरूपकमित्यर्थः। वाच्यत्वद्वारा हेतुसमानाधिकरण्यावच्छेदकत्वमात्र-
निवेशे धूमसमानाधिकरणाधूमवान्नित्यादिविषयत्वापत्तेस्तु नित्याद्यापत्तेः। इंधनव्यापकवह्निसमानाधिकरणाधू-
मवान्नित्यादिपरामर्शादनुमित्यनुदयापत्तेस्तथा नीलधूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकव-
ह्नित्वावच्छिन्नवह्निसमानाधिकरणधूमवान्नित्यादिज्ञानवारणाय च स्वनिष्ठावच्छेदकत्वे स्वनिरूपकतावच्छे-
दकनिरूपितत्वसंबंधेनावच्छेदकताविशिष्टस्यत्वं निवेशनीयं नीलधूमत्वावच्छिन्नलिंगकपरामर्शादीनां च
ष्टपयोगेव हेतुताव्याप्यसाध्याभावावद्वह्नित्वरूपव्याप्तिज्ञानहेतुतावाधितापितत्र स्वनेत्र हेतुतायाः स्वहेति
तत्वात एवं ज्ञातिविशेषवत्समानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नसमानाधिकर
न

राम॰
१८

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

णाद्धूमवान्पर्वत इतिज्ञानवारणायाप्यनिरवच्छिन्नत्वं [illegible]निष्ठावच्छेदकतायां निवेशनीयं जातिविशेषत्वादिना धूमत्वादि-
देतावच्छेदकस्थले च द्रष्टव्यो वदेश्यत्वसमवेततापि तत्र सत्त्वादिति तन्न तदेवं धूमसमानाधिकरण्यघटाभाव-
प्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नसमानाधिकरण्याद्धूमवान्पर्वत इत्यादिज्ञानवारणायाश्रयाधेयत्वनि-
ष्ठावच्छेदकतायामपि स्वनिरूपकावच्छेदकतानिरूपितत्वसंबंधेनाभावत्वावच्छेदकताविशिष्टसामानत्वम-
पि निवेशनीयं एवं च समप्रयोगमतिबंधकतायामपि हेतुतावच्छेदकविशिष्टव्याप्तिनिवेशप्रयोजनदर्शितरूपणापराम-
र्शनिवेशात्संभवतामाममन्यौ प्रतिबंधकताधिकरणमौल्लाइत्यं च शरीरगौरवमप्रामाण्यं वा प्रयोजकं [illegible] हेतुता- ५ मपि
ताव्यापकसामानाधिकरण्यज्ञानं सम्यगनुमितिहेतुत्वं निराबाधम[illegible]वंसादेतेतत्॥ व्यापकसामाना-
धिकरण्यज्ञानस्यानुमितिहेतुतामते पर्वतो वह्निमानित्याकारिका स्वरूपतो वह्नित्वावच्छिन्नविषये यत्रावगा-
हिन्यनुमितिहेतुरूपपादितत्वादित्याहुः धूमसमानाधिकरण्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नसमाना-
धिकरण्याद्धूमवान्पर्वत इत्याकारकपरामर्शापेक्षया तन्मते हेतुतानस्याव वह्नित्वत्वादिना वह्नित्वाद्यवगाहिनी अ-

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नुमितिरेव विरहविशिष्टपक्षता। परामर्शस्य यद्रूपावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकेतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वावगाहित्वं तद्
पक्षरूपत्वकारेणैव साध्यतावच्छेदकावगाह्यनुमितिजनकत्वमिति स्वभावसाव्यवधारणकार्यत्वात्रापि साध्यतादृश
प्रतियोगितानवच्छेदकजातिमत्समानाधिकरणधूमवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शाद्धूमवत्पर्वतो वह्निमान् इत्येतादृशा
नुमित्यापत्तिः। अत एव जातित्वाद्यवच्छिन्नतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वावगाहिपरामर्शे जातित्वाद्यवच्छि
न्नविधेयतावच्छेदकताकानुमितित्वमेव जन्यतावच्छेदकं मतोपतिरूपतात्वहरूपतावाह्नित्वादिविधेयतापन्नुमितिः।
वह्नित्वत्वाद्यवच्छिन्नतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वावगाहिनः तादृशपरामर्शात्तादृशानुमितिसंभवे सेवता
दृशानुमितित्वमेव तत्तद्विधेयतापन्नत्वमतावच्छेदकत्वोपगमादिति चेत् तर्हि वह्नित्वत्वत्वावान्पर्वत इत्या
कारकवह्नित्वत्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितिविलोपप्रसंगः। स्वरूपतो वह्नित्वादिविधेयतावच्छेदकताकानु
मितित्वस्यैव तत्तद्विधानुमितिजनकपरामर्शजन्यतावच्छेदकतायाः स्वीकृतत्वात्॥ अथ तत्तद्विधानुमितिराप.
त्वमपि जन्यतावच्छेदकमिति चेत्तर्हि स्वरूपतो वह्नि प्राच्यवह्नित्वत्वान्यत्वेति द्विविधविधेयताशालिन्यनुमिति २०

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रेवाप्रसिद्धाद्यैकेन नियमतः स्यात्तन्न कदाचिद्धूपत्वेनैव लिङ्गं वह्नित्वमानं कदाचित्केवलं वह्नित्वत्वान्न वैतद्रूपाकारके
ति। एतच्चानुभवविरुद्धं। साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञाने हेतुतामतेन यत्साध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्
त्वया स्वरूपतो वह्नित्वादिकं परामर्शे भासते तत्रानुमितावपि स्वरूपत एव वह्नित्वादि भासते। यत्र तु वह्नित्वत्वादिना
तत्रानुमितावपि तथैवेति नियमः संभवति। यत्र धूमेऽवच्छेदकत्वांशे निर्धर्मितावच्छेदककपरामर्शः स्वरू-
पतो वह्नित्वादिविधेयतावच्छेदकताकानुमितौ हेतुः। वह्नित्वत्वाद्यवच्छिन्नविधेयतावच्छेदकताकानुमितौ व
ह्नित्वाद्यवच्छिन्नेऽत्र नवच्छेदकत्वावगाहिपरामर्श इतेनानुमितेर्नियमतो द्विविधविषयताशालित्वप्रसंगा
द्वितीयपक्षे त्वत्र नेच्छेदकत्वांशे निर्धर्मितावच्छेदककबोधस्य व्यभिचारज्ञानाप्रतिबध्यतया तस्यानुमिति
हेतुत्वे व्यभिचारस्य हेत्वाभासत्वानुपपत्तिरित्यतो नैवं साध्याभावाधिकरणनिरूपकतावच्छेदकमुद्रया स्वरूपतो
वह्नित्वाद्यवगाहि हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्ववद्धूमवान्
पर्वत इत्याकारकपरामर्शः स्वरूपतो वह्नित्वादिविधेयतावच्छेदकताकानुमितौ हेतुः। यत्र तु वह्नित्वादिनैव

५ वि

न

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्र.त.
२१

ह्निमत्त्वादिकं सामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेदकतया भासते न तु स्वरूपतस्तादृशपरामर्शः वह्निमत्त्वानिष्ठाका
रकानुमितिनाविनिनकाचिदनुपपत्तिः ॥ अथैवमपि प्रामाणिकपरामर्शात्केवलं पर्वतो वह्निमत्त्वानिष्ठाकारका
नुमितिर्न स्यात्तादृशपरामर्शे सामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेदकविधया स्वरूपतो वह्निमत्त्वादेर्भाने
बाधकाभावान्न च स्वरूपतो वह्निमत्त्वादिविशिष्टोद्देश्यस्वरूपतो वह्नित्वाद्युपस्थितेरुक्तत्वात्तदुपकालीन
परामर्शे च तत्र वह्निमत्त्वादेर्भानं हेतुमाह इति वाच्यं स्वरूपतो वह्नित्वाद्युपस्थितिं विना वह्नित्वादिनापि व
ह्निमत्त्वादेर्भानासंभवात् वह्निमत्त्वादिभाने तच्छरीरघटकतया स्वरूपतो वह्नित्वादेर्भानस्याव श्यकत्वादि
ति चेन्न सामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेदकमुख्यास्वरूपतो वह्नित्वाद्युपस्थितेर्वावश्यकत्वात्तादृशपरामर्शयोग्य
तावच्छेदे वह्निमत्त्वसामानाधिकरण्यावगाहिपर्वते इत्याकारकः परामर्शः प्रामाणिकः क्वचित्स्यात् इति मे
मेवानुमितिर्मितितदुपपाद्यमपि अयवादादिष्वेवं च तत्रैव वह्निमत्त्ववत्ता इत्याकारकानुमितिः निराबाधैव एत.
त्सलक्षणदावेशनेनापत्तेर्व्यापकत्वं स्वप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं २१

३ र्क

न्हि

स

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

३ त्रि

ष्यतावच्छेदकवत्वात्तत्र हेतुपदार्थो नाभावत्वमात्रं किंत्वभावत्वमात्रम्प्रतियोग्यनधिकरणीभूतहेतुमत्त्वं सर्वत्रैवा
प्रसिद्धेः। अत एव तत्तद्व्यक्तिव्यपदेशवैयर्थ्यं वाच्यः तथा च तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेदकूटवत्त्वा ध्यता
वच्छेदकावच्छिन्नत्वमेव तादृशैकविशिष्टत्वं तादृशभेदकूटसमानाधिकरणरूपेणात्यन्ताभावप्रतियोगित्वेन
पिकर्तव्यमशक्यमिति व्यापकत्वमात्रनाधिकरणपदस्य प्रमाभिप्रायेण तिकत्वे त... ज्ञानस्यानुमितिहेतुता
नवभेदकूटसमानाधिकरणरूपेणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमतो हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदक
प्रतियोगिकभेदसामान्याभावमेवाविवक्षितत्वात्। एतादृशाभाव एव व्यतिरेकिणि व्याप्तिः। व्यभिचारज्ञानाप्रतिबन्धकत्वात् हेतुशब्दार्थ
रूपेणात्यन्तानुमितेः प्रतियोगितयाग्राहकीयविशिष्टरूपत्वात्। नव साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्यभिचारेऽपि साध्या
भावेऽवप्रतियोग्यनधिकरणहेतिरत्वसामानाधिकरण्यमतो व्याप्तिः... तत्र प्रतियोगितावच्छेदकसामा
परत्वेनानन्वयाभावात् ... व्याप्तिवच्छेदकावच्छिन्नाधिकर
... दिव्यानत्वरूपत्वमेवाश्रयाभावान्तसमानाधिकरणकावच्छिन्नत्वं स्वावच्छेदकावच्छिन्नाधिकर

५ मे
५ तु
वध्यतया ५
सो ३

५८ (२)

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

णानुयोगिकत्वो[...]भयसंबंधेप्रतियोगिताविशिष्टाभावापादनेऽधिकरण[...]निष्ठाधिकरणतानिरूपकाभा
वार्थकतयाऽननुयोगाभावाभावात्संयोगी द्रव्यत्वादित्यादेर्व्यभिचारसंयोगाधिकरणतानात्वात्तादृशोभयसंबंधेन सं
योगत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताविशिष्टेवतद्वच्छेदकीभूतसंयोगत्वावच्छिन्नाधिकरणानुयोगिकत्वा
त्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतसंयोगाभा[...]वादिनिरूपितत्वाद्धाश्रतत्वात्तादृशसंबंधेनप्रतियोगितावि
शिष्टाभावाप्रसिद्धाभावाधिकरणतेवत्तादृशाधिकरणतायांतादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणा
नुयोगिकत्वं तादृशप्रतियोगितानिरूपकाभावनिरूपितत्वाभावे उक्तसंबंधे[...]द्रव्येनकस्याप्यधिकरणेऽपिप्र
तियोगितापर्याप्त्यवच्छेदकस्याभावान्नतादृशाधिकरणतानिरूपकाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं संयोग
त्वादावक्षेमेवेतिनतत्राव्याप्तिः संयोगी द्रव्यत्वादित्यादौ द्रव्याभिचारसंयोगाभावाधिकरणतायास्तादृशोभयसं

न

बंधेनप्रतियोगिताविशिष्टत्वेपिगुणात्मकदेहत्वधिकरणनिष्ठाधिकरणतानानात्वाविशेषाद्धिकरणाभेदे

नाधिकरणताभेदादितिनतत्राव्याप्तिरितिवक्तव्येदृश्यधिकरणनिरूपितत्वनिरवच्छिन्नाधेयत्वसामान्यविशे २२

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

घटत्वेनोपपत्तेः प्रतियोगिनि वैशिष्ट्यस्य नात्वातिनानुगमकंभावत्वात् अन्ये तु समपिलुप्तसमनियतगुरुधर्मावच्छि
न्नसाध्यकसमभिव्याहारस्थप्रतिसंबंधवारणाय स्वविशिष्टसंबंधविशिष्टाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तत्स
मानाधिकरण्याभावप्रतियोगितावच्छेदकरूपवत्त्वं तद्रूपवत्त्वं विशिष्टसाध्यतावच्छेदकवत्त्वमेव व्यापकत्व
मित्यस्य वक्तव्यं वाक्यातथाच ह्रदे पक्षतावच्छेदके रेखांति वेताः भवन्ने तेपिनादृशगुरुधर्मावच्छिन्नसाध्यकस्थले तोमा
प्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्ध्या व्याप्तिरतत्त्ववारणाय साध्यतावच्छेदकावच्छिन्ने
तिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं विवक्षणीया तत्र च गुरुधर्मस्यावच्छे
दकत्वमतेनादृशप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवन्वे शानमशकांकद्वयोर्वाद्यमता
वच्छिन्नसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदः समनियतघटत्वाद्यवच्छिन्नवृत्तित्वसामान्याभावप्रति
योगितावच्छेदकत्वापेक्षया गुरुत्वेन भेदप्रतियोगितानवच्छेदकतापत्तेः स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदप्रति
क्षिशिति प्रतियोगितावच्छेदकत्वमक्तिः प्रातिस्विकरूपेणाभावादत्तामेदकूटस्यैवानिवेशप्रयोजनतत्वात्त्वानुयोगाः गुरु

३ दकत्वा १ ताव

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प.त.
२३

23

धर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रतावच्छेदं च नैव तत्र मानाभावादिति न किंचिदेतत् । अत एव तेषां व्यापकतायां नाधिक-
रणत्वा व्याप्तिपरामर्शादेवानुमितिरिति न नियमः । परं तु कुत्रचित्ततः । कुत्रचिद्व्याप्तिज्ञानादेव वह्निर्जिताद-
रू. यथा । स्वव्याप्यपरामर्शाद्धमोत्सानिपमपक्षे धूमादेः साधीयान्यः । तादृशलिंगपरामर्शेऽवह्न्यभाववद्वह्निम-
त्पर्वतत्वावच्छिन्नधर्मिकसंशयानुमितिसामग्र्याः । एवं तादृशानुमितिविषयकपक्षतादिकं प्रति प्रतिबंधकताधि-
क्यं व्याप्यः । यत्र वह्न्यभाववद्वृत्तिमान्पर्वत इत्यादौ तादृशपरामर्शे घटत्ववद्व्याप्यानुमितिसामग्र्या तत्रा-
व्याप्यत्वं तादृशपरामर्शात्तद्व्याप्यानुमितिसामग्री प्रतिबंधकत्वे पर्वतोपपत्तेः । तत्कालान्प्रतिबंधकत्वाकल्प-
नात् । अत एव व्याप्यानुमितिसामग्र्यां पर्वतो वह्न्यभाववानित्येतादृशबाधाधारस्यापि वह्निविशेष्ये प्रतीयते तादृशा-
बाधादिकाले तद्धर्माविशिष्टानुमितिसामग्रीकालेपि तद्विषयकपक्षतासंभवादेव तादृशसामग्र्याः प्रतिबं-
धकत्वं नाव्यापकमिति चेन्न । एतेन तादृशव्याप्यकत्वं घटत्वाद्यवच्छिन्नविधेयकतादृशाविशिष्टधर्मावच्छिन्नपक्ष-
पक्षकानुमितिसामग्र्यां प्रतिबंधकतायाः प्रात्याः एवं सिद्धौ तादृशाविशिष्टधर्मावच्छिन्नपक्षकव्याप्तिमत्पर्वततदाश्रित्य २३

ते
क.वा

क

भ २

१ शो

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

व

त्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितिसामग्र्यां प्रतिबन्धकताकल्पनप्रयुक्तलाघवमपेक्ष्य मेवं तादृशानुमितेः पर्वतो
वह्निमान् वह्निमांश्चेत्येतादृशबाधादिप्रतिबन्धकतया तत्सामग्र्याः काले बाधाद्यभावघटितपर्वतत्वावच्छिन्नपक्षीय
कानुमितिसामग्र्याः स्वरूपसाधारण्याच्छब्दमपि पर्वतो वह्निमानित्येतादृशानुमितिसामग्र्याः पर्वतो वह्नि
मानित्येतादृशानुमितिसामान्ये विशेषस्यावश्यकत्वात्तादृशाभावे कालेऽतथाविधघटानुमितिसामग्र्याः पर्वत
भिन्नाविषयकस्य प्रत्यक्षस्यावश्यकत्वात्तादृशसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वकल्पने मानाभावः स्वरूपकाभिधितिर्वैतादृशं पर्वतो वह्नि
त्वावच्छेदकवह्निमत्ताभिन्नत्वावच्छिन्नस्य प्रमत्वे साध्यतावच्छेदककोटौ पक्षतावच्छेदककोटौ पक्षतावच्छेद
ककोटौ वा प्रवेशाधिकं त्विमेतादृशविशिष्टप्रमत्वस्यावश्यकत्वात् साध्यतावच्छेदकनानात्वकं दितविशेषाभावघटि
तवह्न्यनुमितिसामग्र्याः स्वरूपकत्वात् एवं साध्याभावव्याप्यवत्त्वज्ञानादेवानुमितिरनुकूलत्वा
पकसामानाधिकरण्यज्ञानादिति व्याप्यव्यापकसामानाधिकरण्यज्ञानादनुमितिर्वोत्पत्तिः
पकसामानाधिकरण्यज्ञानादिति वाच्यं व्यापकसामानाधिकरण्यज्ञानादनुमितिः प्रतिबन्धकात्मविषयकप्रत्यक्षस्य
व्यापकवह्निमत्सामानाधिकरण्याद्यवस्थं तत्त्वावच्छिन्नपक्षकत्वघटितानुमितिसामग्र्याः भेदविषयकप्रत्यक्षस्य
४ विशिष्टं तादृशसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवं दुर्वारमेव तादृशानुमितिसामग्रीकाले पर्वतो वह्निमानि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प

को

सत॰ २४

तिप्रतिबंधकताकल्पने व्यभिचारादर्शनदशायां भवात्। एवं व्याप्त्यभावव्याप्यकीभूतज्ञानाभावप्रतियोगित्व[illegible]रूपव्याप्तिज्ञानस्या
प्यनुमितिहेतुत्वमुपेयते तथा सत्यनुकरणालापवदं भवात्। किंच तत्र तत्र व्याप्तिज्ञानात्पर्वतो वह्निमानिति सा
कारिकाव्यतिरेकव्याप्तिज्ञानात्पर्वतो वह्न्यभावाभाववानित्याकारिकानुमितिर्जायते। अथोभयव्याप्तिज्ञानादेक
विधानुमितस्य यामे क्षतिविरहः परामर्शवैशिष्ट्यस्य कार्यतावच्छेदककोटौ वक्ष्यामि[illegible]वेशनीयत इत्येवं पर
स्परं व्यभिचाराप्रसक्तेः। न चोभयविधव्याप्तिज्ञानात्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिस्वीकारे सिद्धिप्रतिबंधकतायां
इच्छाविशिष्टपरामर्शानामुत्तेजकत्वमते पर्वतो वह्निमानित्येतादृशसिद्धिप्रतिबंधकतायामेकत्रान्वयव्या
प्त्यवगाहिपरामर्शव्यतिरेकव्याप्त्यवगाहिपरामर्शयोरेकत्रोत्तेजकत्वप्रसक्त्या तदभावप्रयोज्योभयोर्विशेषणावि
शेषाभावे विनिगमनाविरहेणाप्रतिबंधकताद्वित्वमिति वाच्यं व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानात्पर्वतो वह्निमानित्यनुमिति
स्वीकारेऽपि पर्वतो वह्न्यभावाभाववानित्येतादृशसिद्धिप्रतिबंधकतायामेकत्र वह्न्यभावाभाववत्त्वविशिष्टनिरूपिता सम.
न्वयव्याप्तिविषयकपरामर्शोपदर्शितव्यतिरेकव्याप्तिविषयकपरामर्शयोरुत्तेजकतासंभवेऽनन्तदोषप्रसक्तेश्च॥ २४

डो ४

ग्री ३

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्वात्तादृशान्वयव्याप्तिज्ञानादपि पर्वतो वह्न्यभाववान्वा नित्येतादृशानुमितिस्तु मते ॥ किं चैतन्मते व्यतिरेकव्याप्यवगाहि
परामर्शजन्यानुमितौ प्रमात्वेन वह्न्याद्यप्रमात्वाद्याकारकबाधाद्यभावस्यापि विरुद्धत्वेन तथा तादृशपरामर्शघटिता
नुमितिसामग्र्याः प्रतिबन्धकतायां तथाविधबाधाभाववत्त्वनिवेशे न गौरवमिति चेत् व्यतिरेकपरामर्शात् वह्न्यभावा
भाववानित्येतादृशानुमित्याकारे प्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभाववद्विशिष्टाभाववैशि
ष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षादौ व्यतिरेकव्याप्यवगाहिपरामर्शघटितानुमितिसामग्र्याः प्रतिबन्धकताकल्पनेन लाघवं ।
तादृशपरामर्शघटितानुमितिसामग्रीकालेऽप्रमात्वेन वह्न्याद्यप्रमात्वाद्याकारक बाधाभावादेर्हेतुरावश्यकतया
विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयरूपकारणाविरहेणोक्ततादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षादावस्या
एवं च वादिसाऽऽहुः । मीमांसकानुयायिनस्तु व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानादर्थापत्त्याख्यविलक्षणायाः प्रमितेरेवोत्पत्तेर्न त्वनु
मितिः तदनन्तरमर्थापत्त्या पापीति विलक्षणानुभवप्रायस्येवोत्पत्तेः अनुभवप्रामाण्यानादरे व्याप्यवत्तानिर्णया
धीनप्रत्यक्षात्मकसाध्यनिर्णयादेव प्रवृत्त्यादिकार्यनिर्वाहे तानुमित्यात्मकाविलक्षणायाः प्रमितेरप्युत्पत्त्यापत्ता

५ म

भा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्र.त.॰ ऽनुमानस्याप्रमाणतानुपपत्तेरिति व्यतिरेकव्याप्तिज्ञाने प्रमाणान्तरमेवानवकानुभवव्यवसायबलात् व्यतिरेकव्याप्ति

२५ ज्ञानजन्यमानुमितौ मिथ्यात्वतावज्जातिविशेषः एतावदनुमितित्वव्याप्यरूपेति [illegible] नव्यतिरेकव्या

प्तिज्ञानस्य प्रमाणान्तरत्वेनेति वाच्यं तादृशज्ञानेऽनुमितित्वव्याप्यत्वे मानाभावात् नवार्थापत्तित्वमनुमितौ । तावि

शिष्टत्वे विशिष्टकाले तद्वारणापत्तेः अपि च भावस्य कारणतावच्छेदकत्वस्य अनुमितित्वव्याप्यत्वे तु अनुमितित्वावच्छिन्न

प्रतितेष्टत्वकल्पने गौरवापत्तेः लाघवमिति वाच्यं विशिष्टकालेऽर्थापत्त्युपगमे क्षतिविरहात् । वस्तुतस्तु विशिष्ट

कालेऽर्थापत्त्यनुत्पादस्य प्रामाणिकत्वेऽपि तत्र प्रतिबंधकत्वकल्पने मानाभावस्य कं अर्थापत्तित्वप्रकारकेच्छासि

४ वार नानुमितौ व्यभिचारेणानुमित्साविरहविशिष्टाभावजन्यतावच्छेदककोटौ अर्थापत्तिच्छावत्त्वविशेषणाप्रक्षे

प स्वावच्छेदकतयाऽर्थापित्सामानुमितिं प्रति सुलौ प्रतिबंधकतया अर्थापत्तिद्वारणासंभवात् । नवार्थापत्तित्वप्रका

रकेच्छासाधारणानुमितिविषयकेच्छात्वेनैवानुमित्साया उत्तेजकत्वात्तादृशेच्छाधीनार्थापत्तौ अनुमित्साविरहवि एप॰

शिष्टसिद्ध्यभावसत्त्वाद्व्यभिचार इति वाच्यं अर्थापत्तित्वप्रकारकेच्छासाधारणरूपेणानुमित्साया उत्तेजकत्वे तादृशेच्छा २५

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मत्वे व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानानपेक्षोपि हेतुत्वानुमितसामग्र्यास्तेः । अथानुमित्यव्यवहितताहशोक्ताभावत्वरूपेणानौ ते न कत्वं अपि
न ताहशोक्ताभावस्यापि व्यतिरेकपरामर्शादिहेतुत्वाविशेषात्वेन हेतुत्वेन कत्वं इति चेन्न दपेक्षयाश्रयाथापत्तेः अर्थाप
त्तिव्याविरहाविशिष्टमिद्धेः स्वप्रतिबंधकत्वमेव कल्पमिति मुचितं अर्थापत्तित्वस्यानुमितित्वाविरुद्धत्वे प्रमाणा
भं चं नद्ध शाब्दार्थापत्तिरनुमितिर्वा क्रिकारणयोस्तु विनिगमनाविरहः उभयोरपि समे वव्याप्तिकल्पनाबा
ऊल्पं च कैः पौर्वापर्यं मिति वा हकारशास्त्रात कल्पनाभिरुक्तं चानवतेत्रैकि ममिमनोसूयत इति वाच्यं आज्ञानस्मासामा
नुमानादस्मानुभवविरुद्धत्वात् । सामग्र्या मते कार्यस्यादेवाधकाभावाद्वेति चेन्न । अर्थापत्तिं प्रति अनुमितिसाम
ग्र्या अनुमितिं प्रति अर्थापत्तिसामग्र्या वा प्रतिबंधकत्वकल्पनेनैवानुपपत्त्यभावात् । न चैताहशप्रतिबंध
काभावकल्पने गौरवमिति वाच्यं घटादिप्रत्यक्षं प्रति तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वे कल्पनीये
प्रत्यक्षादिकं प्रति नश्यतावच्छेदककोटावनिवेशात्ताहशसामग्रीविशिष्टान्यत्वावच्छिन्नं प्रति ताहशसामग्री
त्वेन प्रतिबंधकत्वकल्पने क्लृप्ते न निर्वाहः संभवाताान्नचोपदर्शितसामग्र्या एवं बलवद्दशायांसामान्यसामग्री

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ति

बलादेकाधिकरणपरस्यापत्तिर्दुर्वारेति वाच्यं तत्रानुमितिकामनायाः सामग्र्याः फलजनकत्वे । व्याप्तिकामनायाः व्याप्ति
ज्ञानकामनायाः फलजनकत्वेनानुमितिकामनाया अभावस्य सहकारित्वकल्पने गौरवात् सिद्धिदशायां भवतो नच परस्परस
हकारित्वकल्पने गौरवमिति वाच्यं तत्र व्याप्तिकामनेऽनुमितिकामनाभावयोः परस्परं सहकारित्वकल्पने पूर्व
तो व्याप्तिमात्रानुमितिसामग्र्यादेः बहुसंभवस्थापकीभूताभावप्रतियोगित्वादिमात्र सर्वतो व्याप्तिसाकारकप्रत्यक्ष
काविशिष्टप्रत्यक्षसामग्रीकाले आवादेः सहकारित्वाकल्पनलाघवस्य जागरूकत्वात् । एवं तादृशप्रत्यक्षेकाविशि
ष्टप्रत्यक्षसामग्रीकाले व्याप्तिपत्तिसामग्र्या अव्यापकत्वेन व्याप्तिपत्तिसामग्र्याभावघटितानुमितिसामग्र्या अन्य
वे तत्तदानीमनुमित्यनुत्पादनिर्वाहे गानुमितौ लाघ शब्दसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवमपि तत्रानुमि
त्यादिकं वा तत्र व्याप्तिप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनावादिमतेऽप्युक्तमेवेत्याहुः ॥ ॥ इति नव्यमताविचारः ॥ श्रीरामः

ग्र

६९५

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative